

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Linda Ohlsson

Rätten till umgänge - en rätt för vem?

Förhållandet mellan barn och föräldrar efter
skilsmässa och separation.

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Universitetslektor Eva Ryrstedt

Ämnesområde
Familjerätt

Termin
VT 2003

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Ämne och avgränsningar	4
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Metod och material	5
1.4 Disposition	5
2 FÖRHÅLLET MELLAN BARN OCH FÖRÄLDRAR - HISTORISK TILLBAKABLICK	7
2.1 Före 1900-talet	7
2.2 Tidigt 1900-tal	8
2.3 1900-talets senare del	9
3 BARNETS RÄTT TILL UMGÄNGE	11
3.1 Allmänt	11
3.2 Statistik	12
3.3 Barnets bästa	13
3.4 Barnets vilja	16
3.5 Umgängets utformning	19
3.6 Upplysningar om barnet	21
4 BESLUT OM UMGÄNGE	23
4.1 Allmänt	23
4.2 Samarbetssamtal	23
4.3 Föräldrarnas avtal	26

4.4	Dom	29
5	SKÄL TILL NEKAT UMGÄNGE	31
5.1	Allmänt	31
5.2	Risk för övergrepp	31
5.3	Risk för olovligt bortförande eller kvarhållande	34
5.4	Risk för att barnet annars far illa	34
5.5	Besöksförbud	35
6	UMGÄNGE TROTS PROBLEM	38
6.1	Allmänt	38
6.2	Annan kontakt än direkt umgänge	38
6.3	Kontaktperson	39
6.4	Andra föreskrifter	40
7	JÄMFÖRELSE MED NORGE	42
7.1	Allmänt	42
7.2	Barnets rätt till umgänge	42
7.3	Föräldrarnas beslutanderätt	43
7.4	Advokat eller annan representant för barnet	43
7.5	Barnets bästa	44
7.6	Barnets vilja	44
7.7	Umgängets utformning	45
7.8	Upplysningar om barnet	45
7.9	Skäl till nekat umgänge	46
8	ANALYS	47
8.1	Samarbete mellan föräldrar	47
8.2	Umgängets utformning	48
8.3	Umgängesprocess i domstol	49
8.4	Umgänge trots problem	50
8.5	Barnets vilja	51

8.6	Avslutande reflektioner	53
	LITTERATURFÖRTECKNING	55
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	59

Sammanfattning

Idén att umgänge skall vara till för barnet och inte föräldrarna är relativt ny. Det är angeläget att de juridiska bestämmelser som rör umgänge är utformade på så sätt att de verkligen är till för barnet och inte föräldrarna. Umgängesfrågor efter skilsmässa eller separation är av central betydelse då de påverkar barnets faktiska kontakt med båda föräldrarna.

Uppsatsen behandlar umgängets rättsliga reglering i Sverige. Umgänge skall fastställas efter vad som är bäst för barnet och barnets vilja skall beaktas efter barnets mognad och ålder. Det tillhör föräldrarnas uppgift att lämna ut information till varandra om barnet så att umgänge kan genomföras. Om föräldrarna kan komma överens bestämmer de själva umgängets utformning. Föräldrarna kan få hjälp att lösa frågor som rör barnet i samarbetsamtal. Överenskommelsen kan fastställas i ett avtal som skall godkännas av socialnämnden. En sista utväg är att fastställa umgänge genom dom i domstol.

Uppsatsen belyser bland annat den gränsdragningsproblematik som kan uppstå när det gäller att bedöma huruvida umgänge inte längre är till för barnets bästa och därför skall utgå helt. En sådan gräns kan inte fastställas statistiskt men vissa riktlinjer behövs för att barnets bästa skall tillgodoses. En annan aspekt som behandlas är huruvida umgänge fortfarande utgår från föräldrarna och inte från barnet.

I uppsatsen görs en jämförelse med den norska rätten på området. Den norska umgängesrätten har, trots många likheter, intressanta skillnader från vårt system. Exempelvis finns i Norge en fastställd åldersgräns för när barnet skall ges tillfälle att uttrycka sin vilja i umgängesfrågor, något som saknas i Sverige.

Förord

Jag vill tacka min handledare Eva Ryrstedt och alla de som varit mig behjälpliga under arbetets gång. Särskilt vill jag nämna min pojkvän Johan Lundqvist som har kommit med värdefulla kommentarer.

Stockholm i maj 2004.

Linda Ohlsson

Förkortningar

Barnkonventionen	FN:s konvention den 20 november 1989 om barnets rättigheter
BO	Barnombudsmannen
Dir	Direktiv
Ds	Departementsserien
Europarådskonventionen	Europeisk konvention om utövandet av barns rättigheter
FB	Föräldrabalken (1949:381)
HD	Högsta domstolen
JO	Justitieombudsmannen / Justitieombudsmannens ämbetsberättelse
LVU	Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avd. I
NOU	Norges offentlige utredninger
Ot. prp.	Proposition (Norge)
Prop.	Regeringens proposition
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
RH	Rättsfall från hovrätterna
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SoL	Socialtjänstlagen (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
ÄktB	Äktenskapsbalken (1987:230)

1 Inledning

1.1 Ämne och avgränsningar

Den vanligaste formen av vårdnad om barn är numera gemensam vårdnad. Vårdnadstvister är vanliga men ett stort antal tvister koncentreras till frågor som rör boende och umgänge. I samband med en skilsmässa eller en separation mellan föräldrarna förändras deras och deras barns livssituation. Ett nytt sätt att umgås med barnen måste komma till stånd för att båda föräldrarna skall kunna ha fortsatt kontakt med sina barn. För en del föräldrar fungerar kontakten med barnen bra efter skilsmässa eller separation medan det för andra inte fungerar alls. Konflikter mellan föräldrarna i samband med upplösningen av ett förhållande kan vara stora och det kan vara svårt att komma överens i frågor som rör barnen. Den senaste vårdnadsreformen 1998 syftade till att lyfta fram samarbetssamtalen och till att öka möjligheterna för föräldrar att komma överens i frågor som rör barnen. Denna reform är för närvarande under utvärdering. Även 1996 års reform om barns rätt att komma till tals skall utvärderas.¹

Utgångspunkten vid frågor som rör barn är att de alltid skall lösas med tanke på barnets bästa. Enligt föräldrabalken är det ett barns rättighet att få träffa båda sina föräldrar som är själva grundvalen för regleringen. Denna rätt är i grunden oberoende av hur vårdnadsfrågan har lösts. Det bör understrykas att det är barnets rättighet och inte föräldrarnas. I praktiken är det dock inte ovanligt att domstolarna i domar och beslut uttrycker sig på sätt som antyder att de har missförstått regleringens bakomliggande syfte.

Arbetet behandlar centrala bestämmelser i svensk lagstiftning rörande umgänge mellan barn och föräldrar. Avgränsningar har gjorts i förhållande till arbetets storlek och syfte. Med tanke på uppsatsens inriktning har jag valt att utelämna vissa aspekter på umgänge som inte direkt fokuserar på förhållandet mellan barn och föräldrar. Reglering av resekostnader och verkställighet är exempel på sådana aspekter som visserligen är intressanta men som inte kommer att behandlas i den här framställningen.

I arbetets komparativa del, kapitel 7, har jag valt att jämföra den svenska regleringen på området med den norska. Komparationen är främst avsedd att visa på intressanta likheter och skillnader länderna emellan och de norska bestämmelserna behandlas följaktligen mer översiktligt än de svenska. Det skulle naturligtvis vara av intresse att göra en komparation mellan många olika länders lagstiftning men av utrymmesskäl har jag valt att koncentrera mig på ett land.

¹ Se Dir. 2002:89. Kommittédirektiv. Vårdnad, boende och umgänge.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att utreda huruvida rättsligt reglerat umgänge mellan barn och föräldrar efter skilsmässa eller separation verkligen utgår ifrån barnets bästa.

Följande frågeställningar kommer att behandlas:

- Kan förbättringar göras i den rättsliga regleringen av umgänge mellan barn och föräldrar?
- Leder den rådande huvuduppfattningen att umgänge mellan barn och föräldrar är någonting positivt i vissa lägen till att umgänge går före barnets bästa?
- Tas tillräcklig hänsyn till barnets vilja?
- Är umgänesrätt en rätt för barnet eller föräldrarna?

1.3 Metod och material

Under arbetets gång har huvudsakligen sedvanlig rättsdogmatisk metod använts. Jag har utgått från de klassiska rättskällorna, men arbetets karaktär har varit sådant att även material som saknar direkt status som rättskälla med fördel har kunnat användas. Förutom lagtext, förarbeten, praxis och doktrin har jag använt mig av en mängd utredningar från Socialstyrelsen och andra organ. Jag har även studerat tidningsartiklar och internetsidor med relevans för ämnet.

Umgängesrätten har förändrats på senare år och många förarbeten ger en relativt god inblick i, och bakgrund till, sakfrågorna. Antalet HD-fall är dock relativt få. Vad gäller doktrin är det få som specifikt skriver om umgänge. I stället behandlas umgänesfrågor ofta som en del av en större framställning främst inriktad på vårdnadsfrågor i allmänhet.

1.4 Disposition

Arbetet kan delas upp i tre huvuddelar; en inledande del som behandlar umgänge historiskt och i nutid (kapitel 2-4), en andra del som handlar om problem som kan uppstå vid umgänge och hur detta kan lösas (kapitel 5-6) och en tredje del där en komparativ jämförelse görs med den norska rätten (kapitel 7).

Arbetet inleds med en kort historisk tillbakablick i kapitel 2. Detta ger en insikt i hur umgänesrätten har förändrats genom tiderna.

Kapitel 3 handlar om barnets rätt till umgänge med sina föräldrar som det ser ut idag. I kapitlet ges statistiska uppgifter om bland annat umgänge, hos vem av föräldrarna som barnen bor efter separation och skilsmässa och hur ofta tvister om umgänge går till domstol. Huvuddelen av kapitlet inriktas på frågor om hur umgänget skall bestämmas, vad som skall beaktas och hur umgänget skall utformas.

Kapitel 4 behandlar de olika möjligheter som finns när ett beslut om umgänge skall fattas. Kapitlet berör samarbetsamtal som kan leda fram till att ett avtal om umgänge kommer till stånd hos socialnämnden. Om föräldrarna inte kan komma överens återstår endast att domstol bestämmer om umgänget i en dom.

I den andra delen av uppsatsen tas olika problem som kan uppstå i samband med umgänge upp. Tillfällen när umgänge inte är lämpligt behandlas i kapitel 5. Lagens kriterier för när umgänge kanske inte skall ske är vägledande för kapitlets uppbyggnad. Dessa kriterier är dock inte uttömmande varför jag har funnit det lämpligt att även behandla de problem som kan uppstå när det finns ett besöksförbud.

I kapitel 6 utreds möjligheter att få ett fungerade umgänge mellan barnet och umgängesföräldern trots att olika problem finns.

I den tredje delen av uppsatsen, kapitel 7, beskrivs den norska rätten på området.

Alla kapitel, förutom kapitel 2, inleds med en kort allmän introduktion till kapitlet och dess innehåll. Arbetet avslutas med en analys.

2 Förhållandet mellan barn och föräldrar - historisk tillbakablick

2.1 Före 1900-talet

Föräldrars och barns förhållande till varandra reglerades i princip inte före 1734 års lag.² Fadern hade dock en stor makt och det var främst han som hade rätt att bestämma över barnen som fanns inom äktenskapet. Fadern hade en rättighet att straffa barnen och han kunde till och med låta sätta ut sitt nyfödda barn i skogen för att dö. Denna befogenhet användes främst när barnet var vanskapt eller när det var missväxt och föräldrarna var fattiga. I och med kristendomens inträde kom denna så kallade utsättningsrätt att försvinna.³

I de svenska medeltidslagarna fanns bestämmelser som reglerade om barnen var att anse som äkta eller oäkta. Oäkta barn var barn som inte var födda inom äktenskap, fästning eller våldtäkt och vilkas föräldrar sedermera inte legitimerat förbindelsen genom att ingå äktenskap. Kyrkans syn på de oäkta barnen var sträng. De skulle straffas liksom föräldrarna. Detta skedde främst genom att de oäkta barnen fick sämre arvsrätt än äkta barn. Äktenskapet var ett heligt sakrament och det betraktades som en synd med förbindelser utom äktenskapet. De oäkta barnen skulle, enligt landslagarna, tas om hand av modern tills de blev tre år. Efter tre års ålder skulle fadern ansvara för barnen tills de blev sju år. Sedan var ansvaret för barnen gemensamt. Ifall fadern inte var känd låg ansvaret för barnen ensamt på modern.⁴

Bestämmelser som uppmärksammade förhållandet mellan barn och föräldrar var få även i 1734 års lag. De regler som fanns behandlade i huvudsak ekonomiska frågor som vem som var skyldig att underhålla barnet, hur barnets egendom skulle förvaltas samt arvsrättsliga spörsmål. Vid vårdnadsfrågor enligt 1734 års lag beaktades främst vem som bar skulden till en skilsmässa. Ansågs båda parterna lika skyldiga till äktenskapets upplösning skulle den förälder som var mest lämplig att försörja barnen också vara den som tog hand om dem.⁵ I lagen fanns inga direkta bestämmelser som föreskrev vårdnadens faktiska innehåll. Det ansågs självklart att föräldrarna skulle ha en plikt och en rätt att ta ansvar för barnen.⁶ De oäkta barnen skulle enligt 1734 års lag få en nödtorftig uppfostran av både fadern och modern.⁷ Vårdnaden om oäkta barn ansågs enligt naturens ordning närmast tillkomma modern och det var inte möjligt

² SOU 1995:79. Vårdnad, boende och umgänge, s. 47.

³ Hafström, Gerhard, Den svenska familjerättens historia, 9:e uppl., Lund 1978, s. 83.

⁴ Inger, Göran, Svensk rättshistoria, 4:e uppl., Malmö 1997, s. 28 f.

⁵ Ewerlöf, Göran och Sverne, Tor, Barnets bästa. Om föräldrars och samhällets ansvar, 4:e uppl., Göteborg 2002, s. 15.

⁶ SOU 1995:79, s. 47.

⁷ Ewerlöf och Sverne, s. 15.

att mot hennes bestridande tillerkänna fadern vårdnaden. Fadern var dock i allmänhet alltjämt förmyndare.⁸

2.2 Tidigt 1900-tal

1734 års lag kom att gälla ända fram till 1917-1920 när Sverige fick sin första egentliga barnlagstiftning. 1917 kom lagen om barn utom äktenskap och 1920 lagen om barn i äktenskap. De oäkta barnen fick genom dessa lagar en bättre ställning. Lagarna utformades på så sätt att barnets bästa skulle vara utgångspunkten. De reglerade till exempel vårdnad, faderskap och barnens börd. Begreppet vårdnad infördes och lagstiftningen skulle betona föräldrarnas ansvar för barnets uppväxtförhållanden.⁹ Den första bestämmelsen som reglerade umgängesrätt fanns dock redan i 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning. Regleringen kom att överföras till 1920 års lag om barn i äktenskap. En förälder som inte hade vårdnaden om barnen skulle inte förhindras att ha ett personligt umgänge med barnen. Om umgänget ansågs skadligt för barnet kunde det begränsas, men detta skulle endast ske i undantagsfall. Ifall föräldrarna inte kunde komma överens fick frågan avgöras av domstol. Syftet med umgängesrätten var att tillförsäkra föräldern en rätt att träffa barnet, vilket kan sägas ge uttryck åt en stark föräldramakt. Det skulle dröja ända fram till 1983 innan lagstiftningen återspeglade den idag rådande uppfattningen att umgänge är till för barnet.¹⁰

Lagen 1917 om barn utom äktenskap stadgade att modern skulle vara vårdnadshavare och förmyndare för barnet. Fadern kunde bli förmyndare ifall han ansågs lämplig och han och modern var överens om detta, om modern inte var lämplig eller om modern dog. I lagen fanns även bestämmelser om umgänge. En förälder som inte hade vårdnaden om barnet skulle ha rätt till umgänge.¹¹

Enligt lagen 1920 om barn i äktenskap hade fadern och modern vårdnad om sina barn. Fadern var dock fortfarande ensam förmyndare. Ifall föräldrarna skilde sig kom både vårdnaden och förmyndarskapet att ligga på den av föräldrarna som fick vårdnaden om barnen. Den förälder som inte hade vårdnad om barnen hade rätt till umgänge med dem.¹² I och med lagen om barn i äktenskap kom förhållandet mellan barn och föräldrar att regleras mer sammanhängande. Det rättsliga vårdnadsansvaret preciserades i lagen och uttrycket barnets bästa användes första gången i lagtexten.¹³

⁸ Sjösten, Mats, *Vårdnad, boende och umgänge*, 2:a uppl., Stockholm 2003, s 24 ff.

⁹ Sjösten 2003, s. 27 ff.

¹⁰ Singer, Anna, *Föräldraskap i rättslig belysning*, Stockholm 2000, s. 451 f.

¹¹ Prop. 1917:33. Kungl. Maj:ts nådiga proposition till riksdagen med förslag till lag om barn utom äktenskap m.m., s. 66 och Schiratzki, Johanna, *Vårdnad och vårdnadstvister*, Stockholm 1997, s. 86.

¹² Sjösten 2003, s. 30 f.

¹³ Singer, s. 65.

Lagen 1917 om barn utom äktenskap och lagen 1920 om barn i äktenskap kom att ingå i 1950 års föräldrabalk. Föräldrabalken medförde inte någon saklig förändring på området.¹⁴ Bestämmelsen om umgänge överfördes från 1920 års lag om barn i äktenskap till föräldrabalken. Syftet var, liksom tidigare, att den förälder som inte hade vårdnaden skulle få träffa barnet. Vid överföringen av bestämmelsen till föräldrabalken diskuterades om ett tillägg som innebar att umgänget inte menligt skulle inverka på barnets kroppsliga eller själsliga hälsa skulle införas. Lagutskottet ansåg att umgänge till men för barnet inte var önskvärt och att det var självklart att ett sådant umgänge inte förordnades. På grund av detta ändrades inte bestämmelsen om umgänge. En ny bestämmelse reglerade dock att umgänget fick prövas på nytt ifall omständigheterna förändrats.¹⁵

Bland andra förändringar som skedde under 1900-talets första hälft, och som har haft betydelse för familjerätten, kan nämnas en ny giftermålsbalk som trädde i kraft 1921.¹⁶ I giftermålsbalken stadgades bland annat att en hustru inte längre skulle stå under mannens målsmanskap.¹⁷

2.3 1900-talets senare del

1973 ändrades föräldrabalken från 1950. Vem av makarna som föranlett skilsmässan skulle inte längre beaktas när frågan om vårdnad om barnen skulle avgöras. 1976 togs begreppen barn inom och utom äktenskapet bort ur lagstiftningen. Frågor om umgänge skulle fortfarande avgöras av domstol.¹⁸ Lagändringen i vårdnads- och umgängeslagstiftningen 1983 förändrade den tidigare rådande inställningen om föräldrarättstänkandet vid umgänge med barnet. Umgänget skulle nu vara till för barnet. Umgänget ansågs vara ett behov för barnet som föräldrarna skulle tillgodose så långt som möjligt. Enligt tidigare lagstiftning hade föräldrarna en i stort sett absolut rätt till umgänge med sitt barn.¹⁹

1991 skedde förändringar som skulle främja att föräldrarna själva kom överens i bland annat umgängesfrågor. En bestämmelse som stadgade att kommunerna var skyldiga att ge föräldrarna möjlighet till samarbetssamtal infördes.²⁰ Andra förändringar som infördes var bland annat att den förälder som hade vårdnad om barnet skulle ge umgängesföräldern upplysningar om barnet. Genom att vårdnadshavaren skulle ge upplysningar till den andra föräldern främjades en vardaglig insyn i barnets liv och således även umgänget. Att den umgängesberättigade föräldern inte motverkade

¹⁴ Prop. 1949:93. Förslag till Föräldrabalk, s. 1. Se även Sjösten 2003, s. 31.

¹⁵ Singer, s. 451.

¹⁶ SOU 1995:79, s. 47.

¹⁷ Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken. Förslag till giftermålsbalk m.m., Stockholm 1918, s. 160 f.

¹⁸ SOU 1995:79, s. 48.

¹⁹ Prop. 1981/82:168. Om vårdnad och umgänge m.m., s. 17 ff. och 41 f. Se även Ewerlöf och Sverne, s. 56.

²⁰ Prop. 1990/91:8. Om vårdnad och umgänge, s. 3.

umgänget utan medverkade till det ansågs också som viktigt att framhålla men togs inte uttryckligen med i lagen. Det fastslogs inte heller bestämmelser som stadgade att umgänget inte fick bestämmas schablonmässigt. En bestämmelse som sade att domstolen skulle beakta barnets behov av kontakt med båda föräldrarna infördes.²¹ Denna reglering kom att uppfattas som att en vårdnadshavare skulle vara skyldig att medverka till ett umgänge med den andra föräldern även när detta umgänge kunde vara skadligt för barnet. 1993 kom därför ett förtydligande som skulle rätta till missförståndet. En ny bestämmelse stadgade att risken för att barn utsätts för övergrepp, olovligen bortförs eller kvarhålls eller på annat sätt far illa av umgänget skulle beaktas när umgänge bestämdes.²²

1996 gjordes ändringar i föräldrabalken som innebar att barns rätt att komma till tals skall beaktas i större utsträckning i mål rörande vårdnad och umgänge.²³ 1998 genomfördes en reform som innebar att barnets rätt till umgänge med den förälder som det inte bor tillsammans med lyftes fram ännu mer än tidigare. Reformen fokuserade också på att samförståndslösningar skulle främjas och skapande av en ordning där frågor rörande bland annat umgänge skulle kunna hanteras utanför domstolen.²⁴

²¹ Prop. 1990/91:8, s. 37 ff.

²² Prop. 1992/93:139. Om olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn, s. 1 och 26 ff (jfr 6 kap 2a § andra stycket FB). Se även Sjösten 2003, s. 33.

²³ Prop. 1994/95:224. Barns rätt att komma till tals, s. 1 och s. 32 f.

²⁴ Prop. 1997/98:7. Vårdnad, boende och umgänge, s. 1.

3 Barnets rätt till umgänge

3.1 Allmänt

1998 infördes nya bestämmelser som i stort gäller även idag. För att fokusera mer på principen om barnets bästa infördes en fristående bestämmelse som stadgar att barnets bästa skall beaktas i alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Föräldrar som kan komma överens kan reglera bland annat frågor om umgänge i ett avtal som godkänns av socialnämnden. Det behövs inte längre ett domstolsavgörande. Gemensam vårdnad kan nu beslutas av domstol trots att en av föräldrarna är mot detta. I anslutning till detta kan en domstol också besluta om umgänge när föräldrarna har gemensam vårdnad. Att barnet har rätt till umgänge med den förälder han eller hon inte bor med stadgas också klart i en bestämmelse. En lagregel stadgar att båda föräldrarna har ansvar för att umgänget med en förälder som barnet inte bor tillsammans med kan genomföras.²⁵

Regler om umgänge finns framför allt i 6 kap. FB. 6 kap. 15 § FB stadgar att barn har rätt till umgänge med den förälder som det inte bor tillsammans med. Denna bestämmelse ger barnet rätt till umgänge. Det är barnets behov och intresse som skall gå först. Det finns ingen plikt för barnet att umgås med föräldern och inte heller någon absolut rätt för föräldern att umgås med barnet.²⁶ Barnet kan inte tillerkännas umgänge med en förälder som inte vill umgås med barnet.²⁷ I detta sammanhang är också 6 kap. 2 a och b §§ FB intressanta. 6 kap. 2 a § FB innehåller principen om barnets bästa som skall vara vägledande för alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. 6 kap. 2 b § FB innehåller regler som innebär att barnets vilja skall beaktas vid avgöranden som rör barnet.

6 kap. 15 a § FB stadgar specifikt att beslut om umgänge skall ske efter vad som är bäst för barnet. Paragrafen reglerar också vem som har rätt att föra talan om umgänge. Den förälder som vill ha umgänge med barnet får föra talan om detta. Ifall någon annan än föräldrarna vill umgås med barnet förs talan av socialnämnden. Trots att 6 kap. 15 § FB ger barnet en rätt till umgänge kan barnet inte föra talan om att det vill ha umgänge. Inte heller den förälder som barnet bor med kan föra talan om umgänge.²⁸ Enligt NJA 1994 s. 128 och RH 2000:99 kan emellertid en förälder som vill begränsa umgänget mellan barnet och den andra föräldern föra talan om detta. 6 kap. 15 a § FB stadgar även att ett avtal om umgänge kan upprättas. Det är möjligt för föräldrar som har kommit överens att avtala om hur umgänget skall regleras. Avtalet gäller om socialnämnden godkänner det och om det är skriftligt. Kan föräldrarna inte komma överens är det rätten som prövar

²⁵ Prop. 1997/98:7, s. 1 f.

²⁶ Prop. 1997/98:7, s. 114.

²⁷ Schiratzki 1997, s. 211 f.

²⁸ Schiratzki, Johanna, Barnrättens grunder, Lund 2002, s. 117 f.

frågor om umgänge. Rätten skall enligt 6 kap. 19 § FB utreda frågan om umgänge.

3.2 Statistik

Många barn lever enbart med en av sina föräldrar. 2001 levde 21 procent av 0-21-åringarna med bara en av sina föräldrar. Det vanligaste var att de levde tillsammans med modern. Separationer har blivit allt vanligare, under 2001 separerade föräldrar till cirka 55 000 barn.²⁹

BARN I OLIKA FAMILJETYPER 1999. PROCENT

Ålder	Lever med bägge sina ursprungliga föräldrar	Lever med ensamstående mor	far
	1 år	89	10
2-3 år	85	13	1
4-5 år	81	16	2
6 år	77	18	2
7-9 år	73	19	3
10-12 år	70	20	4
13-15 år	67	20	4
16-17 år	65	21	5
0-17 år	74	18	3
	Lever med mor och styvfar	far och styvmor	Övriga
1 år	0	0	0
2-3 år	0	0	0
4-5 år	1	0	0
6 år	2	0	0
7-9 år	4	0	0
10-12 år	5	1	0
13-15 år	6	1	1
16-17 år	6	1	2
0-17 år	4	1	0

Summa: 100 efter vardera kolumn. På grund av avrundning blir radsumman inte alltid exakt 100.³⁰

²⁹ Statistiska centralbyrån, Barn och deras familjer 2001. Del 1: Tabeller om familjesammansättning, separation mellan föräldrar, boende, inkomster, barnomsorg och föräldrars sysselsättning, Demografiska rapporter 2003:1, s. 46 och s. 83.

³⁰ Rapport från barnens myndighet, Många syns inte men finns ändå. BO:s rapport till regeringen 2002, Stockholm 2002, s. 71.

Under 2000 använde sig föräldrar till cirka 18 700 barn av samarbetsamtal. Ungefär 14 500 samtal avslutades samma år. Av dessa samtal var det i hälften av fallen som föräldrarna enades.³¹ Samma år skrevs 4 300 avtal om vårdnad, boende och umgänge som godkändes av socialnämnden. I de fall där föräldrarna inte kan komma överens avgörs frågorna i domstol. Detta skedde i omkring 10 procent av fallen. År 2000 kom 4 976 mål om äktenskapsskillnad med vårdnads-, umgänges- och boendefrågor kopplade till dem, att behandlas i tingsrätt. 5 938 mål var övriga familjemål, mål där föräldrarna inte varit gifta.³²

Cirka 24 procent av barn mellan 0-9 år i upplösta familjer bor ungefär hälften av tiden med den frånvarande föräldern. I ålderskategorin 10-18 år är andelen 20 procent. 10 procent av barn mellan 0-9 år saknade helt kontakt med den förälder som de inte bodde tillsammans med. Av barnen i den äldre åldersgruppen träffade 29 procent aldrig den frånvarande föräldern. Mödrarna träffade sina barn i högre grad än fäderna.³³

3.3 Barnets bästa

Utgångspunkten vid bedömningen om och hur mycket umgänge som är lämpligt skall avgöras med ledning av vad som är till barnets bästa.

Den övergripande bestämmelsen om barnets bästa kom i och med förändringarna med 1998 års vårdnadsreform att införas i 6 kap. 2 a § FB. Tidigare togs också hänsyn till barnets bästa, men det fanns ingen uttrycklig paragraf om att barnets bästa skulle beaktas vid alla frågor rörande vårdnad, boende och umgänge. Paragrafen infördes inte för att ändra rättsläget utan för att markera att barnets bästa alltid skall finnas med i bedömningen av frågor rörande vårdnad, boende och umgänge.³⁴

³¹ Hydén, Margareta och Hydén, Lars-Christer, Samtal om den nya familjen och det eviga föräldraskapet, Stockholm 2002, s. 57.

³² Stiftelsen Allmänna barnhuset, Någon måste sätta ned foten... när föräldrar inte kan enas om vårdnad, boende och umgänge, Sundbyberg 2002, s. 6.

³³ SOU 2001:55. Barns sociala demografi, familjeförhållanden och sociala resurser, hämtad på, <http://www.regeringen.se/content/1/c4/27/57/b65e95cc.pdf>, senast kontrollerad 2004-06-02, framställningen bygger på data från Levnadsnivåundersökningarna (LNU), speciellt den studie som kallas Barn-LNU. Denna studie grundar sig på intervjuer med 1304 barn och ungdomar i åldern 10-18 år och med en av, eller båda, deras föräldrar, s. 17 och s. 81 f. Se även statistik från Statistiska centralbyrån, 2003:1, s. 96. Cirka 17 procent av barn mellan 0-17 år till icke-sammanboende biologiska föräldrar bodde 2000/01 växelvis hos båda, vilket innebär cirka 78 000 barn. En jämförelse kan göras med 1992/93 då endast 4 procent av denna barnkategori, cirka 17 000 barn, bodde växelvis hos sina föräldrar. 23 procent av barn till icke-sammanboende biologiska föräldrar träffade 2000/01 icke-boendeföräldern någon gång i veckan, 22 procent träffade denna förälder varannan vecka, 11 procent någon gång i månaden och 4 procent hade ingen kontakt alls med den andre föräldern.

³⁴ Prop. 1997/98:7, s. 46 f och Wickström, Anita, 1998 års vårdnadsreform och socialtjänsten, Stockholm 1998, s. 17 f.

Portalparagrafen skall tillämpas vid domar och beslut av domstolar och socialnämnder. Bestämmelsen om barnets bästa skall tolkas så att inga andra intressen skall gå före vad gäller vårdnad, boende och umgänge.³⁵ Vid en bedömning av vad som är barnets bästa skall barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna beaktas. Att barnets behov av kontakt med båda föräldrarna skall uppmärksammas, gällde tidigare enbart vårdnadsfrågor. Numera gäller det även vid umgänge och boende.³⁶ Förutom att barnets bästa regleras i 6 kap. 2 a § FB stadgar även 6 kap. 15 a § FB att hänsyn skall tas till vad som är bäst för barnet särskilt vid beslut om umgänge. Huvudpresumtionen vid umgangesfrågor är att umgänge är bra för barn.³⁷

Barnets bästa skall vara vägledande vid både socialrättslig och familjerättslig lagstiftning. Detta understryks också av FN:s konvention den 20 november 1989 om barnets rättigheter. I konventionens tredje artikel stipuleras att barnets bästa skall komma i främsta rummet vid alla frågor som rör barn. Artikeln är en av konventionens fyra grundläggande principer och således en central bestämmelse. Sverige ratificerade konventionen om barnets rättigheter 1990.³⁸ Den allmänna bestämmelsen om barnets bästa i 6 kap. 2 a § FB innebär att frågor angående vårdnad, boende och umgänge tydligt knutits till FN:s konvention om barnets rättigheter och dess tredje artikel.³⁹

Det konkreta innehållet i uttrycket barnets bästa är inte reglerat. Begreppet kan ha olika betydelse beroende på vad olika personer anser vara ett barns behov. Barnets bästa förändras även med tiden och i och med att samhället och dess värderingar ändras. Dessutom skall det i varje enskilt fall göras en bedömning av vad som är det bästa för just det barnet och den situationen.⁴⁰

Både kortsiktiga och långsiktiga konsekvenser som kan påverka barnet skall tas med i en bedömning av vad som är barnets bästa. Det kan vara svårt att objektivt fastslå vad som egentligen är bäst för barnet. Det blir till slut domstolens eller socialnämndens uppfattning som kommer att gälla. Om lagtexten mer precist skulle ange vad som menas med barnets bästa skulle flexibiliteten gå förlorad. Viss vägledning om vad begreppet innehåller går dock att finna. I 6 kap. 1 § FB räknas barns grundläggande rättigheter upp och dessa kan tas i beaktande när barnets bästa skall utvärderas.⁴¹ Barns grundläggande rättigheter består av en rätt till omvårdnad, trygghet och en god uppfostran. De skall även behandlas med aktning för sin person och egenart och de får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. I begreppet rätt till omvårdnad omfattas både den fysiska och den psykiska omsorgen. Barnet skall med andra ord ha rätt till

³⁵ Sjösten 2003, s. 42.

³⁶ Wickström 1998, s. 18.

³⁷ Schiratzki 2002, s. 118.

³⁸ Walin och Vängby, s. 6:14 och Schiratzki 1997, s. 130.

³⁹ Sjösten 2003, s. 42.

⁴⁰ Prop. 1997/98:7, s. 46 f och Singer, s. 48 ff.

⁴¹ Prop. 1997/98:7, s. 47 och s. 104. Se även Sjösten 2003, s. 42 f.

bland annat bostad, mat och kläder samt omtanke och trygghet. Med rätten till trygghet menas bland annat att barnet skall ha någon som det kan lita på. En god vårdnad och uppfostran innebär till exempel att ett barn skall lära sig att sätta gränser och ta ansvar, men även att barnet får känna sig uppskattat och behövt. Att ett barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart innefattar bland annat att föräldrarna skall visa respekt för barnet och att barnet har rätt till ett visst privatliv. Ett barn får inte utsättas för aga eller annan kränkande behandling som till exempel att bli inlåst eller hotat. Den lösning som bäst kommer att främja att barnet får sina grundläggande rättigheter uppfyllda är den som domstolen också skall beakta vid frågor om vårdnad, boende eller umgänge.⁴²

I 6 kap. 2 a § andra stycket FB finns också vägledning för hur man skall tolka barnets bästa, nämligen att barnet behöver en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Bestämmelsen anger vidare att domstolen skall beakta risken för att barn utsätts för övergrepp, olovligen bortförs eller hålls kvar eller annars far illa. Det är risken för att barnet kan komma att fara illa som skall vara avgörande vid bedömningen och inte att barnet faktiskt kommer att fara illa. En avvägning mellan riskens storlek och den skada som barnet kan komma att utsättas för måste ske för att avgöra om det är bäst för barnet att inte umgås med någon av sina föräldrar eller andra närstående. 6 kap. 2 b § FB om barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad har också betydelse vid en bedömning av vad som skall anses vara barnets bästa. De exempel som finns i 6 kap. 2 a § andra stycket och 6 kap. 2 b § FB är dock inte uttömmande.⁴³

Varje fråga om umgänge skall behandlas specifikt. Barnets bästa varierar från barn till barn. Vid ett avgörande om umgänge måste hänsyn tas till barnets psykiska och fysiska utveckling.⁴⁴ Det anses vara till fördel för barnet att ha tillgång till båda föräldrarna. Ett barns utveckling påverkas positivt om det får ett stabilt förhållande till båda föräldrarna. Små barn behöver ofta tät kontakt med föräldrarna för att förhållandet skall vara värdefullt. De har inte utvecklat någon tidsuppfattning och kan tro att de blir övergivna om de inte får träffa föräldern som de inte bor tillsammans med eller om de är borta från boföräldern för länge. Lite större barn klarar bättre av längre avbrott i umgänget. Detta måste beaktas vid en bedömning av umgängets utformning. Samhörigheten med båda föräldrarna är också viktig för att barnet skall må bra och känna sig tryggt. För att detta skall kunna uppnås är det av stor betydelse att föräldrarna kan komma överens och samarbeta med varandra.⁴⁵

⁴² Prop. 1981/82:168, s. 22 och s. 59 f.

⁴³ Walin, Gösta och Vängby, Staffan, Föräldrabalken. En kommentar. Del I. 1-13 kap. med supplement 1, juni 2002, Göteborg 2002, s. 6:18 f. Se även Prop. 1992/93:139, s. 37.

⁴⁴ Walin och Vängby, s. 6:14 f.

⁴⁵ Wickström 1998, s. 26 och s. 113. Se även Walin och Vängby, s. 6:67. Gällande konsensus mellan föräldrar i förhållande till barnets bästa, se Ryrstedt, Eva, Kravet på konsensus – till barnets bästa?, SvJT 2003, s. 340.

Om umgängesföräldern inte kommer vid umgängestillfällena kan umgänget hävas. Se till exempel RH 1997:59 där en förälder som hade umgänge med sitt barn inte kommit vid umgängestillfällena under en tid av tre månader. På grund av att det inte var till barnets bästa att ständigt bli besviken av att umgängesföräldern inte kom, beslutade hovrätten att upphäva rätten till umgänge.

I NJA 1992 s. 666 hade modern hindrat fadern från att umgås med sitt barn och frågan var vilken betydelse detta skulle tillmätas i mål om vårdnad om barnet. Modern fick vårdnaden trots att hon motarbetat umgänget. Flickan hade under hela sitt liv bott med modern och var vid tidpunkten för målet nio år gammal. En överflyttning av vårdnaden skulle innebära en för stor omvälvning för henne.

NJA 1998 s. 675 handlade också om överflyttning av vårdnad och vilken betydelse som skulle tillmätas att modern motarbetat umgänge med fadern. Barnet var tre och ett halvt år gammalt och hade under hela sitt liv bott tillsammans med modern. Trots umgängessabotage från moderns sida ansågs det inte vara till barnets bästa att vårdnaden skulle överföras till fadern. Fadern tillerkändes istället umgänge.

Fallen visar att kontinuitetsaspekten är viktig vid bedömningen av vad som skall anses vara barnets bästa.

3.4 Barnets vilja

6 kap. 2 b § FB innebär att barnets vilja skall beaktas vid frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Detta sker efter barnets mognad och ålder. Paragrafen trädde i kraft 1998 men har tidigare funnits, vad gäller vårdnadsfrågor i 6 kap. 10 d § FB och vad gäller umgängesfrågor i 6 kap. 15 § fjärde stycket FB. Dessa paragrafer kom till den 1 januari 1996.⁴⁶ För att kunna beakta barnets bästa är det en fördel att barn har en rätt att komma till tals. Bestämmelserna om barnets vilja var ett led i att bättre kunna utreda barnets bästa i mål och ärenden rörande vårdnad och umgänge. Enligt artikel 12 i barnkonventionen skall barns åsikter också beaktas i förhållande till deras mognad och ålder. Detta skall ske i alla frågor som berör barnet. De nya reglerna var därmed också i linje med de åtaganden som Sverige gjorde när barnkonventionen antogs.⁴⁷

I och med 1998 års vårdnadsreform kom barns rätt att komma till tals även att gälla boendefrågor samt socialnämndens prövning av föräldrarnas avtal. Reformen markerade också att barnets vilja även skulle kunna beaktas fristående från barnets bästa.⁴⁸ Barnets vilja kan bli avgörande för

⁴⁶ Walin och Vängby, s. 6:20.

⁴⁷ Prop. 1994/95:224, s. 1 och s. 11.

⁴⁸ Dir 2002:89, s. 3.

domstolens beslut när barnets bästa är mycket svårt att bestämma.⁴⁹ Enligt 6 kap. 20 § FB gäller även skyldigheten att ta hänsyn till barnets vilja vid interimistiska beslut.

Den nuvarande bestämmelsen i 6 kap. 2 b § FB innehåller inte någon åldersgräns då barnets vilja skall beaktas mer eller mindre, men ett litet barns vilja kan dock vara svårare att bedöma. En förälder kan ha påverkat barnet och det kanske inte är barnets verkliga vilja som framkommer. En domstol behöver således inte alls ta hänsyn till de minsta barnens vilja. En exakt ålder då barnets vilja skall beaktas finns som sagt inte, men det kan göras en jämförelse med de bestämmelser som finns i fråga om adoption. Enligt 4 kap. 5 § FB är det som huvudregel inte möjligt att adoptera ett barn utan dess samtycke om barnet har fyllt 12 år. Ett avgörande mot barnets vilja när barnet är nästan 18 år har förmodligen ingen praktisk betydelse vad gäller frågor som rör boende eller umgänge.⁵⁰ Frågan om en åldersgräns skulle införas eller inte diskuterades i förarbetena till reglerna om ett barns rätt att komma till tals, bland annat i prop. 1994/95:224. Det ansågs dock inte lämpligt att införa en sådan gräns.⁵¹

Frågan om talerätt för barn har varit uppe till diskussion ett antal gånger. Utredningen om barns rätt som kom 1979 ledde inte till någon lagstiftning om talerätt för barn trots att utredningen föreslog en sådan.⁵² Vid lagstiftningsärendet 1995 om barns rätt att komma till tals togs frågan upp igen. Barnet skulle enligt förslaget ha talerätt, det vill säga vara part i mål om vårdnad och umgänge samt vid verkställighet av domar och beslut rörande dessa frågor. Förslaget kom från utredningen om barnens rätt i betänkandet Barnets rätt 3; Om barn i vårdnadstvister- talerätt för barn m.m. (SOU 1987:7). Utredningen ansåg inte att talerätten skulle leda till att barnen såg sig tvingade att ta ställning till vem av föräldrarna som de föredrog. Utredningen föreslog att barn över 12 år skulle ha processbehörighet medan mindre barn skulle behöva någon som företrädde dem. Utredningen ansåg att föräldrarna, när de kunde komma överens, skulle företrädas barnen i mål som rör vårdnad- och umgägesfrågor. Om föräldrarna inte kunde komma överens skulle de mindre barnen istället företrädas av särskilda ställföreträdare. Utredningen tyckte att frågor om vårdnad och umgänge berörde barnets person så mycket att det fanns starka skäl för att införa talerätt. Utredningen hänvisade också till att det redan fanns partsrätt för barn i mål enligt socialtjänstlagen och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga och att den ordningen fungerade bra. De flesta av remissinstanserna ansåg att förslaget om talerätt för barn i frågor om vårdnad och umgänge skulle införas. Regeringen ansåg dock att en regel om talerätt för barn i frågor om vårdnad och umgänge var mer en

⁴⁹ Prop. 1997/98:7, s. 105.

⁵⁰ Walin och Vängby, s. 6:20 f.

⁵¹ Prop. 1994/95:224, s. 35. Enligt en undersökning gjord av rättssociologen Annika Rejmer framgår att det i huvudsak är barn i yngre tonåren med en bestämd vilja som kommer till tals i vårdnadsutredningar, Rejmer, Annika, Vårdnadstvister: en rättssociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa, Lund 2003, s. 188 f.

⁵² SOU 1979:63. Barnets rätt 2. Om föräldransvar m. m., s. 137 ff.

regel av principskäl än en regel som skulle få en praktisk tillämpning. Risken för att barnen skulle pressas att välja mellan föräldrarna skulle också beaktas liksom kostnaderna för genomföra regleringen. Regeringen ansåg således inte att en regel om talerätt skulle införas. Istället för en regel om talerätt för barn infördes en bestämmelse om barnets rätt att komma till tals.⁵³

I Ds 2002:13, Utövändet av barns rättigheter i familjerättsprocesser, gjordes en utredning som behandlade barns rättigheter i familjerättsprocesserna och barns talerätt diskuterades igen. Promemorian utredde den svenska lagens förenlighet med den europeiska konventionen om utövändet av barns rättigheter (Europarådskonventionen). Sverige undertecknade konventionen 1996 men ratificerade den inte. Promemorian undersökte med anledning av en eventuell ratifikation om den svenska rätten är förenlig med konventionen. Föreslagna ändringar är bland annat att det skall införas bestämmelser som anger att barnet skall få tillräcklig information i mål och ärenden som berör dem, och att handläggningen av ärenden skall ske skyndsamt. En talerätt för barn i frågor rörande vårdnad och umgänge ville utredningen inte införa. Det föreslogs istället att ett särskilt biträde för barn skall kunna förordnas av domstol om det gäller synnerligen konfliktfyllda mål och ärenden om vårdnad, boende och umgänge.⁵⁴

Barnets vilja har i rättspraxis tillmätts betydelse, om än inte alltid avgörande betydelse. I fallet NJA 1981 s. 753 tillerkändes fadern umgänge med sin tolvåriga dotter trots att hon motsatte sig detta. Av utredningen framgick inte att det umgänge som fadern yrkade skulle vara olämpligt för dottern på grund av hans personliga egenskaper eller förhållanden. Ej heller gav utredningen om flickans person vid handen att det skulle skada hennes psykiska hälsa. Dotterns negativa inställning syntes i väsentlig mån ha sin grund i påverkan från moderns sida. I NJA 1981 s. 1225 fick modern inte umgänge med sin tioårige son på grund av att det kunde påverka sonens psykiska hälsa. I målet förekom uttalanden om att modern slagit sonen och att hon tagit med sonen till England i syfte att förhindra kontakt med fadern. Sonen var helt avvisande till umgänge med sin mor. Rätten ansåg att det skulle strida mot barnets bästa att medge modern rätt till umgänge.

Enligt en avhandling av Lotta Dahlstrand har barn generellt sett lättare att i domstolarna få gehör för sina åsikter om dessa överensstämmer med vad som enligt traditionella kriterier anses vara till barnets bästa. Ett exempel på ett sådant traditionellt kriterium är kontinuitet i boendet. Domstolarna, särskilt när det gäller äldre barn, tar dock stor hänsyn till barnets vilja även när dess önskemål inte överensstämmer med en objektiv bedömning av dess bästa. Äldre barns åsikter anses ofta i sig vara synonyma med barnets bästa. Yngre barns åsikter vägs istället in i en helhetsbedömning av vad som är

⁵³ Prop. 1994/95:224, s. 25 ff och SOU 1987:7. Barnets rätt 3. Om barn i vårdnadstvister-talerätt för barn m. m., s. 13 ff.

⁵⁴ Ds 2002:13. Utövändet av barns rättigheter i familjerättsprocesser, s. 9, s. 25 f och s. 84. Kommittédirektivet Dir. 2002:89 skall i sitt arbete följa och beakta den fortsatta beredningen. Uppdraget skall redovisas senast den 1 november 2004.

deras bästa. Generellt sett får barnets vilja större betydelse för utgången i umgänges mål jämfört med mål om vårdnad och boende, särskilt i de mål där det beslutas att umgänge skall nekas.⁵⁵

3.5 Umgängets utformning

Hur umgänge skall utformas är inte direkt angivet i lagtext. Det är barnets bästa som avgör i vilken omfattning som umgänge skall ske. Umgänge skall således utformas flexibelt så att det passar varje enskilt barn och dess förhållanden.⁵⁶ I praxis har dock vissa standardmodeller utformats, till exempel så kallat sedvanligt umgänge. Detta begrepp brukar innebära att umgänge skall ske vartannat veckoslut, ett antal sommarveckor, varannan större helg och skollov samt kanske också ett vardagsumgänge per vecka. I NJA 1988 s. 599 tog HD avstånd från schablonmässigt bestämda umgängestider till förmån för vardagsumgänge. Vardagsumgänget kan utformas på flera olika sätt.⁵⁷

Rättens bestämmelser om umgängets utformning kan göras mer eller mindre exakta. Efter att en tingsrätt hade beslutat att umgänge skulle ske vartannat veckoslut, men inte om detta skulle ske vid jämna eller udda kalenderveckor, uppkom i RÅ 2000 ref. 30 frågan om detta kunde verkställas enligt 21 kap. FB. Rättsfallet visar att det är viktigt att exakta tider för umgänget stipuleras. I NJA 1990 s. 219 sades att en plats där umgänget skall börja och avslutas i undantagsfall kan meddelas av domstol vid umgänge. För detaljerade föreskrifter kan enligt HD leda till att föräldrarnas samarbetsvilja blir mindre. Föreskrifterna kan också lätt riskera att bli inaktuella efter en tid.⁵⁸ Barnombudsmannen har kritiserat att tingsrätternas domar i många fall inte tar hänsyn till de kunskaper som finns om små barns behov av korta och täta umgängestillfällen. Dagtidsumgänge är bäst för de minsta barnen eftersom de får tillfälle att träffa umgängesföräldern ofta, men under kortare tidsperioder. Barnombudsmannen anser därför att dagtidsumgänge borde bli vanligare för barn under tre år.⁵⁹

Umgänget som förekommer i besluten, kan enligt en undersökning av beslut och domar som gjorts av Socialstyrelsen 1988, delas upp i tre grupper, varannan-umgänge, begränsat-umgänge och mer-umgänge. Med det så kallade varannan-umgänget menas att ett umgänge vartannat eller vart tredje veckoslut, varannan storhelg, vartannat sportlov samt några veckor under sommaren fastslås. Med begränsat-umgänge är det mindre umgänge än vid

⁵⁵ Dahlstrand, Lotta, Barns deltagande i familjerättsliga processer, Uppsala 2004, s. 239 ff och s. 275.

⁵⁶ Sjösten 2003, s. 110 f.

⁵⁷ Schiratzki 1997, s. 210. Se även NJA 1988 s. 559.

⁵⁸ Walin och Vängby, s. 6:68 f.

⁵⁹ Barnombudsmannen, Barndom pågår. Rapport från barnens myndighet, Stockholm 2000, s. 104 f.

varannan-umgängesmodellen. Det är oftast det umgänge som sker under helgerna som begränsas. Mer-umgängesgruppen är den grupp där mest umgänge beslutas. Det kan röra sig om umgänge mellan vartannat veckoslut samt mer umgänge under sommaren. Den vanligaste formen av umgänge var i denna undersökning det så kallade varannan-umgänget.⁶⁰ En annan undersökning av tingsrättspraxis, gjord av Socialstyrelsen 1999, visar att så kallat sedvanligt umgänge (som kan jämföras med det ovan beskrivna varannan-umgänget) fortfarande är vanligast.⁶¹

Ett mer varierat umgänge tycks bli allt vanligare. Detta kan betyda att en kväll mitt i veckan varannan vecka blir en del av umgängets utformning. Det är också ofta som umgänget blir utvidgat, nästan intill gränsen mot växelvis boende.⁶²

Det finns anledning att påpeka att det bör göras en åtskillnad mellan ett barns boende och umgänget. Skillnaden mellan boende och umgänge har diskuterats i högsta domstolen. I NJA 1998 s. 267 sägs att det i normala fall är fråga om umgänge när barnet är hos den ena föräldern enbart en tredjedel av tiden. Befinner sig barnet mer än en tredjedel av tiden hos den ena föräldern är det fråga om varaktigt boende.

Det kan naturligtvis finnas andra saker som påverkar skillnaden mellan boende och umgänge, exempelvis var barnet är folkbokfört och hur föräldrarna har bestämt att försörja barnet. Ett barn med föräldrar som inte längre lever tillsammans kan ha olika former av boende. Barnet kan bo enbart med en av sina föräldrar och ha umgänge med den andra, men det kan också bo ungefär lika mycket hos båda sina föräldrar, så kallat växelvis boende. Vid växelvis boende är det inte fråga om umgänge med den andra föräldern som barnet inte bor med då barnet ju varaktigt bor med båda sina föräldrar. Vid växelvis boende kan umgänget inte regleras i ett godkänt avtal eller i en dom.⁶³ I en intervjuundersökning med föräldrar och barn som levde med växelvis boende sade många föräldrar att de valt det på grund av att ingen ville vara fräntagen den faktiska vårdnaden om barnen. De ville också uppnå en jämlikhet mellan varandra som föräldrar. Barnets bästa som skäl till att välja växelvis boende uppgavs inte lika ofta.⁶⁴

⁶⁰ Socialstyrelsen redovisar 1988:11, Umgänget mellan barn och föräldrar efter skilsmässa/separation, Stockholm 1988, s. 11 f.

⁶¹ Saldeen, Barn och föräldrar, 4:e uppl., Uppsala 2001, s. 116.

⁶² Saldeen, Barn och föräldrar, 4:e uppl., Uppsala 2001, s. 116.

⁶³ Socialstyrelsen, Växelvis boende. Att bo hos både pappa och mamma fast de inte bor tillsammans, Linköping 2001, s. 10 och s. 40. Se även Wickström 1998, s. 65 ff.

⁶⁴ Öberg, Bente och Öberg, Gunnar, Skiljas, men inte från barnen, Stockholm 2000, s. 52 ff. Växelvis boende har blivit allt vanligare. En anledning till att växelvis boende ökat har enligt en artikel i DN baserad på uppgifter från Eva Ryrstedt bland annat ekonomiska orsaker. Genom att barnet bor växelvis hos föräldrarna kan en förälder som annars skulle behöva betala underhållsbidrag komma undan detta. För tre år sedan ändrades dessutom reglerna så att båda föräldrarna som barnet bor hos kan få underhållsstöd. Vidare infördes möjligheten för domstol att besluta om växelvis boende så sent som 1998. Se Carlsson, Annika, Underhåll styr var barnen bor, hämtad på, <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=147&a=260968>, senast kontrollerad 2004-06-06, artikeln publicerades den 2 maj 2004.

3.6 Upplysningar om barnet

Bestämmelsen som reglerar skyldigheten att lämna uppgifter om barnet och som verkar för att främja umgänget finns i 6 kap. 15 § fjärde stycket FB. Enligt första meningen är det fråga om en skyldighet att lämna uppgifter för den förälder som barnet bor med ifall båda föräldrarna är vårdnadshavare. I andra meningen regleras övriga fall där det är barnets vårdnadshavare som har skyldighet att ge information till den förälder eller annan som står barnet nära och som skall ha umgänge med barnet.

Första meningen, som innebär att vårdnadshavarens skyldighet att lämna uppgifter om barnet utvidgats till att även gälla för de situationer där föräldrarna har gemensam vårdnad, tillkom i och med lagändringarna 1998.⁶⁵ Huvuddelen av paragrafen infördes dock 1991 för att vara ett pedagogiskt stöd i strävan efter att främja ett bra umgänge. Bestämmelsens syfte var att påverka attityder och normer. De flesta föräldrar ser det som en självklarhet att meddela varandra om barnets utveckling och behov. För andra föräldrar, som inte ser detta som en självklarhet, skulle regleringen påverka dem att förstå vikten av att båda föräldrarna är informerade om barnets liv.⁶⁶ Med anledning av att det finns flera olika förhållanden för barn och deras föräldrar ansågs det inte vara möjligt att reglera skyldigheten att lämna uppgifter om barnet på ett mer övergripande sätt.⁶⁷ I anslutning till reformen 1998 gjordes en utredning angående bestämmelsens verkan sedan den infördes 1991. Det var enligt den så kallade Vårdnadstvistutredningen svårt att få någon faktisk kunskap om hur regleringen använts i verkligheten. Utredningen betonade dock att det gick att utröna att skyldigheten att lämna uppgifter om barnet ändå tjänade sitt syfte att främja ett fungerande umgänge.⁶⁸

Vid lagändringen 1998 diskuterades även frågan om en förälder som inte är vårdnadshavare skulle få samma möjlighet att erhålla information om barnet som vårdnadshavaren. Detta kom dock inte heller att regleras.⁶⁹ Frågan har behandlats många gånger i riksdagen men avslagits. En sådan ändring skulle kunna utformas som den bestämmelse som redan finns i Norge och Danmark. Där gäller att en förälder som inte är vårdnadshavare har lika stor rätt som vårdnadshavaren att få information om barnet från till exempel daghem, skola, sjukvård, polis och sociala myndigheter om inte sekretess finns som inte medger att föräldern får tillgång till informationen. Undantag skulle behöva göras om utlämnande av upplysningar skulle kunna vara skadligt för barnet.⁷⁰ Regeringen ansåg inte att det fanns anledning att ändra sekretessbestämmelserna. De fall där föräldrarna inte har gemensam vårdnad tyder på att en mycket djupgående konflikt föreligger. En förändring av sekretessen skulle då i sin tur kunna leda till att skyldigheten

⁶⁵ Prop. 1997/98:7, s. 115 f.

⁶⁶ Prop. 1990/91:8, s. 41 f.

⁶⁷ Ds 1989:52. Vårdnad och umgänge, s. 61 f.

⁶⁸ Prop. 1997/98:7, s. 77.

⁶⁹ Prop. 1997/98:7, s. 77.

⁷⁰ SOU 1995:79, s. 99.

att lämna information om barnet missbrukas. Det finns emellertid ett visst utrymme för till exempel skolan och sjukvården att lämna uppgifter till en förälder trots att vårdnadshavaren inte samtyckt till detta.⁷¹

Upplysningsskyldigheten avser upplysningar som kan främja umgänget. Detta anses vara frågor av större betydelse och inte varje händelse i barnets liv. De upplysningar som främjar umgänget skall meddelas om det inte finns särskilda skäl som talar emot det. Syftet är att umgängesföräldern skall få en inblick i barnets vardag så att umgänget kan bli bra. Information om flyttning, hälsotillstånd, skolgång och fritidsintressen är exempel på upplysningar som kan vara till god hjälp för att uppnå detta. Det finns ingen möjlighet för den som skall erhålla uppgifterna att vända sig till domstol för att få det slutligt reglerat. Bestämmelsen har inte heller några direkta sanktioner. En ovilja att få ett fungerande umgänge till stånd mellan barnet och den andra föräldern kan dock ses som en anledning att pröva vårdnadsfrågan på nytt.⁷²

Enligt bestämmelsen finns också situationer när det inte är lämpligt att lämna uppgifter om barnet till den förälder som barnet inte bor med eller förälder som inte är vårdnadshavare. Undantaget för dessa händelser kan vara av betydelse i fall när vårdnadsfrågan tas upp igen på grund av ovilja att lämna uppgifter om barnet. Situationer där en vårdnadshavare har gömt sig undan en trakasserande partner och inte vill uppge sitt barns adress, och därmed sin egen, kan vara anledning till att skyldigheten att ge upplysningar försvinner. En annan anledning till undantag kan vara när ett äldre barn ger vårdnadshavaren information som han eller hon inte vill att den andra föräldern skall veta. Besöksförbud kan också innebära ett undantag från upplysningsskyldigheten.⁷³

⁷¹ Prop 1997/98:7, s. 77 f.

⁷² Prop. 1990/91:8, s. 63 f.

⁷³ Prop. 1990/91:8, s. 42 och Walin och Vängby, s. 6:65.

4 Beslut om umgänge

4.1 Allmänt

Ett umgänge kan fastställas på olika sätt. Om föräldrarna kan komma överens om umgänget kan detta regleras i ett avtal. Avtalet har ofta föregåtts av ett samarbetsamtal i socialnämndens regi där föräldrarna har pratat igenom sin situation och kommit fram till en lösning. När detta inte fungerar kan umgänget fastställas av domstol. 1998 års reform poängterar att frågor om vårdnad, boende och umgänge helst skall lösas genom att föräldrarna kommer överens.

4.2 Samarbetsamtal

Med samarbetsamtal menas samtal som föräldrar för med en samtalsledare från socialnämnden för att kunna komma överens om frågor som rör umgänge, boende och vårdnad. Samarbetsamtalen är till för att genom en kort insats hjälpa föräldrarna att samarbeta och sätta barnet främst. Insatsen består ofta av två till tre samtalstillfällen. Innan föräldrarna kommer till samarbetsamtalet har socialnämnden hämtat viss information från tingsrätten eller talat med föräldrarna på telefon. Samarbetsamtalet är inte tänkt att lösa föräldrarnas egna problem relaterade till skilsmässan eller separationen utan det är till för att barnet skall kunna få en fungerande kontakt med båda föräldrarna. Samarbetsamtalet skall inte vara tillbakablickande utan istället beröra vad som skall hända i framtiden.⁷⁴ Ett samarbetsamtal har störst möjlighet att visa goda resultat innan ett domstolsförfarande har börjat. Möjligheten att lösa konflikterna i ett samarbetsamtal kom i början av 1970-talet.⁷⁵

Från början fanns det ingen skyldighet för kommunerna att erbjuda samarbetsamtal. Metoden kom dock att användas i många kommuner. I och med 1991 års vårdnadsreform förändrades reglerna på så sätt att kommunerna måste ge föräldrar en möjlighet till samarbetsamtal vid frågor om vårdnad och umgänge. Syftet var att stärka föräldrarnas chans att själva komma överens i frågor som rör barnet. Ett barns behov av nära kontakt med båda föräldrarna underlättas om föräldrarna kan samarbeta med varandra. Erfarenheter med samarbetsamtal har varit positiva.⁷⁶ Barnets behov av att prata med någon utomstående anses inte kunna beaktas i samarbetsamtal. Samtalen är till för att främja föräldrarnas möjlighet att kunna komma överens.⁷⁷

⁷⁴ Socialstyrelsen, Samarbetsamtal- socialt arbete med föräldrar, Stockholm 2000, s. 33 f.

⁷⁵ Bet. 1997/98:LU12, s. 17 f.

⁷⁶ Prop. 1997/98:7, s. 36 och Sjösten 2003, s. 151 f.

⁷⁷ Prop. 1990/91:8, s. 27 f.

1998 kom bestämmelserna även att innefatta problem med att komma överens angående ett barns boende.⁷⁸ I laguskottets betänkande 1997/98 framkommer att Vårdnadstvistutredningen har gjort en utvärdering där det framgår att antalet samtal mer än fördubblades mellan åren 1986 och 1993. Denna ökning har lett till att fler föräldrar kommer överens istället för att lösa konflikten i domstol. Laguskottet fann därmed att samarbetsamtal är en bra lösning. Föräldrar som löser sina frågor om bland annat umgänge tillsammans torde också vara bättre rustade att kunna klara av att tillgodose barnets behov och barnets bästa. Laguskottet behandlade också andra frågor kring samarbetsamtals utformning. I två motioner hävdades att män diskriminerades vid samarbetsamtal. För att komma till rätta med detta problem skulle det behövas att både en man och en kvinna skötte samtalen. Laguskottet ansåg att det skulle vara önskvärt, men det var ingenting som lagstiftningen skulle reglera. Invandrades särskilda behov vid ett samarbetsamtal behandlades också. Samtalsledarna bör få särskild utbildning för att kunna genomföra samtal med invandrare på ett bra sätt. Laguskottet ansåg att det skulle vara lämpligt att utbilda samtalsledarna så att även invandrare skulle kunna föra ett konstruktivt samtal men att detta var upp till Socialstyrelsen. Frågan huruvida samarbetsamtalen skulle vara obligatoriska eller inte diskuterades också. Föräldrarna skulle då inte kunna föra saken vidare till domstol innan ett samarbetsamtal ägt rum. Regeringen tyckte inte att samtalen skulle bli obligatoriska. Ett obligatoriskt samtal skulle kunna leda till att mindre konstruktiva diskussioner fördes än vid ett frivilligt.⁷⁹

Enligt 5 kap. 3 § SoL är kommunerna skyldiga att ge föräldrarna möjlighet till samarbetsamtal. 6 kap. 18 § första stycket FB innehåller en bestämmelse som skall påminna föräldrarna om möjligheten att genom samarbetsamtal lösa bland annat umgägesfrågor. Ett samarbetsamtal bör komma till stånd i syfte att förhindra att tvisten går till domstol. Samarbetsamtal kan dock även föras mellan föräldrarna under tiden tvisten handläggs av domstol. 6 kap. 18 § andra stycket FB stadgar att domstolen kan ge socialnämnden i uppdrag att anordna samarbetsamtal. Dessa kan ske utan föräldrarnas samtycke, men de är inte obligatoriska. Domstolen skall dock utgå från att samtalen skall tjäna ett syfte innan den förordnar om dem.⁸⁰ Det finns ingen sanktionsmöjlighet för domstolen om föräldrarna inte skulle vilja samarbeta. I vissa fall kan dock det faktum att en förälder motsätter sig ett samarbetsamtal anses vara en grund för att han eller hon inte är lämplig som vårdnadshavare.⁸¹

Det finns även skäl för domstolen att inte förordna om samarbetsamtal i vissa situationer. Skäl som kan leda till att domstolen inte meddelar att samarbetsamtal skall ske är bland annat att föräldrarna tidigare har försökt att komma överens i ett samtal och inte lyckats. Troligtvis kommer ett nytt samarbetsamtal att leda till samma slutresultat, nämligen att föräldrarna

⁷⁸ Wickström 1998, s. 126.

⁷⁹ Bet. 1997/98:LU12, s. 17 ff.

⁸⁰ Bet. 1997/98:LU12, s. 17 f.

⁸¹ Walin och Vängby, s. 6:86.

fortfarande inte kan samarbeta om frågor som rör till exempel umgänge. Även när en eller båda föräldrarna motsätter sig ett samarbetsamtal och det anses klart att de inte kommer att genomföra det avstår domstolen från att förordna ett samtal. Om våld förekommit mot den ena föräldern av den andre kan detta också vara en grund till att samarbetsamtal inte är lämpligt. Kvinnovåldskommissionen påpekar i sin utredning att en kvinna som blivit misshandlad inom familjen kan löpa en större risk för att det skall hända igen om familjen måste delta i ett samarbetsamtal. Kommissionen säger också att våldet kan bli grövre genom dessa möten som påminner om familjerådgivning. Det är därför viktigt att domstolen och socialtjänsten är medvetna om detta och undersöker om det förekommit våld tidigare. Det är också viktigt att den som utsatts för våld eller andra övergrepp kan känna sig trygg när samtalen genomförs.⁸² Lagutskottet anser inte att det bör lagstiftas om några specifika grunder för när ett samarbetsamtal inte skall hållas. Det finns inget som tyder på att domstolarna inte skulle beakta sådana risker med ett samarbetsamtal.⁸³ I en undersökning av samarbetsamtal i Stockholm under 1995/96 framkom att mannen i drygt en tiondel av paren utsatt kvinnan för våld och hot. Samarbetsamtal skall utföras gemensamt av föräldrarna och om någon av parterna inte kommer kan samarbetsamtalet inte genomföras.⁸⁴

Någon klar bestämmelse om att barnet skall få komma till tals i ett samarbetsamtal finns inte. Att barnet hörs inom ramen för ett samtal skulle dock stämma överens med principen om barnets bästa som finns i 6 kap. FB.⁸⁵ I Socialstyrelsens utredning, ”Samarbetsamtal- socialt arbete med föräldrar från 2000”⁸⁶, var enbart ett fåtal barn i direkt kontakt med familjerättsenheten⁸⁷ i samband med föräldrarnas samarbetsamtal. Barnet träffade familjerättssekreteraren enskilt eller tillsammans med föräldrarna och syftet med samtalet var att barnet skulle få komma till tals. Familjerättssekreterarna tyckte att det var svårt att avgöra när barnet skulle vara med under samtalen, men vid de tillfällen de talade med barnen hade det varit positivt. Målet med samarbetsamtalet är att föräldrarna skall komma överens och det är inte en självklarhet att barnen skall delta.⁸⁸

⁸² Prop. 1990/91:8, s. 29 f och SOU 1995:60. Kvinnofrid. Del A., s. 126 f.

⁸³ Bet. 1997/98:LU12, s. 21 f.

⁸⁴ Socialstyrelsen, Att enas kring barnen med samhällets hjälp- samarbetsamtal när det förekommit våld i relationen, Stockholm 2002, s. 10.

⁸⁵ Prop. 1997/98:7, s. 42 f. och Sjösten 2003, s. 166.

⁸⁶ Socialstyrelsens utredning bygger på en analys av 84 stycken par som genomfört samarbetsamtal.

⁸⁷ Särskilda familjerättsenheter eller specialiserade familjerättssekreterare finns inom socialtjänsten i större kommuner. I mindre kommuner kan socialsekreterare sköta familjerättsliga frågor och andra uppgifter enligt socialtjänstlagen. En del kommuner bedriver samarbetsamtal i samarbete med familjerådgivningsenheten.

⁸⁸ Socialstyrelsen, Samarbetsamtal- socialt arbete med föräldrar, Stockholm 2000, s. 68 f.

4.3 Föräldrarnas avtal

Vid en separation kommer de flesta föräldrar överens om hur de skall lösa frågor om vårdnad och umgänge utan att tvista i domstol. För att, förutom genom samarbetsamtal, ytterligare hjälpa föräldrarna att undvika en domstolsprocess finns möjligheten att skriva ett avtal som reglerar frågor om vårdnad, boende och umgänge. De bestämmelser som nu reglerar möjligheten att avtala om dessa frågor infördes 1998 efter en finländsk modell.⁸⁹ Att ett avtal om vårdnad kan slutas mellan föräldrarna är en nyhet, men möjligheten att avtala om umgänge och boende har funnits tidigare. De tidigare avtalen om umgänge och boende var dock inte juridiskt gällande och kunde inte verkställas.⁹⁰ Avtalet ses som en avslutning på samarbetsamtalet, men kan även ingås utan föregående samtal.⁹¹

Föräldrar kan vända sig till familjerätten inom socialtjänsten och skriva ett avtal som reglerar frågor om vårdnad enligt 6 kap. 6 § FB, boende enligt 6 kap. 14 a § andra stycket FB och umgänge enligt 6 kap. 15 a § andra stycket FB. Kommunerna skall hjälpa föräldrarna att träffa avtal på sådant sätt som även gäller för samarbetsamtal enligt 5 kap. 3 § SoL och i praktiken innebär detta att det åligger socialnämnderna att erbjuda denna hjälp. Det är upp till varje kommun att avgöra hur denna skyldighet skall vara utformad. Det ankommer på socialnämnderna att avgöra om avtalet är i enlighet med barnets bästa. I propositionen anses socialnämnderna vara bäst lämpade för detta ändamål då de även ansvarar för samarbetsamtalen. Om samarbetsamtal har genomförts av socialnämnden med föräldrarna kan den samtalsledare som varit närvarande också godkänna avtal om vårdnad, boende och umgänge. Socialnämnden där barnet är folkbokfört har behörighet att godkänna ett avtal. Med tanke på att ett godkännande kräver en utredning om barnet och föräldrarnas förhållanden är det lämpligast om barnets folkbokföringsort blir avgörande för vilken socialnämnd som skall vara aktuell. Barn som inte är folkbokförda i landet men som ändå har en stark anknytning till landet kan få sin sak prövad av domstol. Socialnämndernas behörighet påverkar inte domstolarnas domsrätt.⁹²

Socialnämnden skall godkänna avtalet för att det skall vara giltigt.⁹³ För att föräldrarna skall kunna ingå ett juridiskt giltigt avtal om barnets umgänge krävs att åtminstone en av dem har vårdnaden om barnet. Föräldrarna kan inte komma överens om att barnet skall ha umgänge med någon annan än dem. Detta betyder att föräldrarna inte kan avtala om umgänge med till exempel barnets farföräldrar.⁹⁴ Avtalet måste vara skriftligt. Detta innebär även att föräldrarnas underskrifter skall finnas med. Det finns särskilda blanketter som bör, men inte måste, användas vid avtal som reglerar dessa frågor. För att socialnämnden skall kunna godkänna avtalet skall det vara

⁸⁹ Prop. 1997/98:7, s. 80 f.

⁹⁰ Wickström 1998, s. 29.

⁹¹ Schiratzki 2002, s. 102.

⁹² Prop. 1997/98:7, s. 81 f.

⁹³ Stiftelsen Allmänna Barnhuset, s. 6.

⁹⁴ Wickström 1998, s. 71.

klart formulerat. När ett avtal godkänts av socialnämnden gäller det från och med tidpunkten för godkännandet.⁹⁵ Ett avtal som är otydligt får inte ändras av socialnämnden, inte ens i syfte att förtydliga innehållet. Nämnden får dock säga till föräldrarna att avtalets innehåll behöver klargöras för att kunna godkännas. Socialnämnden skall antingen godkänna eller avslå ett avtal.⁹⁶

Ett avtal som reglerar umgänge måste innehålla uppgifter om hur umgänget skall genomföras. Tiden för umgänget skall finnas med i avtalet för att det skall kunna verkställas. Avtalet om umgänge kan vara förenat med vissa villkor som till exempel att en kontaktperson måste vara närvarande vid umgängestillfällena. Andra villkor kan handla om platsen där umgänget skall utövas, vem som skall hämta och lämna barnet, resekostnader med mera. Att ekonomiska frågor regleras fullständigt är dock inte avgörande för att avtalet skall godkännas eller inte.⁹⁷

Avtalet skall godkännas om det är till barnets bästa. Risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller kvarhålls eller annars far illa i enlighet med 6 kap. 2 a § FB skall uppmärksammas. I bedömningen skall hänsyn tas till bland annat barnets vilja med beaktande av dess mognad och ålder enligt 6 kap. 2 b § FB. Ifall barnet inte tycker om det avtal som föräldrarna kommit överens om kan det vara en anledning att undersöka om avtalet verkligen är förenligt med barnets bästa. Det finns ingen absolut skyldighet för socialnämnden att fråga vad barnet anser om avtalet mellan föräldrarna.⁹⁸ Avtalet som form av konfliktlösning betyder att barnet slipper den ofta negativa upplevelsen av en domstolsprocess. Ett avtal överensstämmer också bättre med strävan efter samförståndslösningar och det avlastar domstolarna.⁹⁹ Ett godkänt avtal är gällande och kan verkställas som ett domstolsbeslut som vunnit laga kraft.¹⁰⁰ Enligt 6 kap 17 a § FB erinras föräldrarna om att de enligt 5 kap. 3 § SoL kan få hjälp att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge.

Socialnämndens plikt att utreda förhållandena kring barnet anges i 6 kap. 17 a § tredje stycket FB. Denna utredning skall, liksom för domstolen, ske så att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillräckligt utredda. Något närmare om utredningens innehåll står inte föreskrivet i paragrafen. Syftet är dock att socialnämnden skall ha ett lika gott underlag som domstolen har enligt 6 kap. 19 § FB när den prövar en ansökan från båda föräldrarna. Ifall en annan socialnämnd än den som skall besluta om godkännande av avtalet mellan föräldrarna har upplysningar som kan vara av intresse kan denna information lämnas ut till beslutande socialnämnd. Detta kan vara aktuellt när föräldrarna bor i olika kommuner eller när barnet nyligen har flyttat till en annan kommun. Enligt 6 kap. 17 a § andra

⁹⁵ Sjösten 2003, s. 175 ff.

⁹⁶ Prop. 1997/98:7, s. 86 f.

⁹⁷ Wickström 1998, s. 75.

⁹⁸ Sjösten 2003, s. 178 f.

⁹⁹ Prop. 1997/98:7, s. 80 f. och SOU 1995:79, s. 109 f. Se även bet. 1997/98:LU12, s. 53.

¹⁰⁰ SOU 1995:79, s. 105.

meningen i tredje stycket FB är socialnämnd skyldig att lämna information på begäran.¹⁰¹ Avtal som enbart är till för att gälla tills dess att ett slutgiltigt avgörande har fattats behöver inte omfattas av samma grundliga utredning som varaktiga avtal. Andra socialnämnder behöver då inte tillfrågas om information.¹⁰²

Socialnämndens beslut angående ett avtal går enligt 6 kap. 17 a § FB inte att överklaga. Godkänner inte socialnämnden föräldrarnas avtal måste föräldrarna väcka talan i domstol. Om föräldrarna är överens om detta kan talan ske gemensamt i enlighet med 6 kap. 4 och 17 §§ FB.¹⁰³ Om socialnämnden inte godkänner avtalet skall nämnden motivera sitt beslut. I praktiken torde det inte förekomma många fall där socialnämnden måste ta avstånd från ett avtal som föräldrarna kommit överens om. Detta gäller särskilt de fall då samarbetsamtal har föranlett avtalet. Det är socialnämnden som beslutar om föräldrarnas avtal skall godkännas eller inte.¹⁰⁴

Endast frågor om vårdnad, boende och umgänge kan regleras i avtal. I propositionen diskuterades om även andra än dessa frågor skulle innefattas. Frågor om till exempel bodelning, kvarsittande i hemmet och underhållsbidrag har också samband med en separation och om dessa ingick i kommunernas skyldighet att ge hjälp med avtal skulle allt kunna regleras i ett sammanhang. Vissa frågor kan också vara beroende av varandra för att kunna lösas. Regeringen ansåg dock inte att dessa frågor skulle omfattas av kommunernas skyldighet. Kommunernas skyldighet att hjälpa föräldrarna med avtal avser frågor som rör barnet.¹⁰⁵

I likhet med en dom som meddelats i fråga om till exempel umgänge och som kan prövas igen skall även ett avtal kunna ändras genom ett nytt avtal eller genom ett avgörande i domstol. Avgörandet i domstol kan i sin tur förändras genom ett nytt avgörande i frågan eller genom ett nytt avtal. Genom att avtal kan förändras kan föräldrarna anpassa det efter de olika situationer som kan uppstå med tiden. I propositionen ansågs det inte att särskilda regler skulle behövas för det här. Detta förfarande skapar också en möjlighet att begränsa avtalens giltighet i tid. När giltighetstiden för ett avtal har löpt ut kan föräldrarna komma tillbaka till socialnämnden för att göra ett nytt avtal. På detta sätt kan avtalet prövas och sedan kan socialnämnden och föräldrarna utvärdera om avtalet varit bra eller inte. Att tidsbegränsa ett avtal passar bättre vid frågor om umgänge än om vårdnad och boende.¹⁰⁶ En

¹⁰¹ Walin och Vängby, s. 6:81 ff. Sekretess enligt 7 kap. 4 § första stycket sekretesslagen (1980:100) hindrar inte detta. Den så kallade socialtjänstsekretessen skapar således inget hinder för att upplysningar skall kunna ges till den socialnämnd som skall besluta om ett godkännande av avtal (14 kap. 1 § sekretesslagen). Familjerådgivningssekretessen enligt 7 kap. 4 § andra stycket sekretesslagen bryts dock inte.

¹⁰² Jfr 6 kap. 20 § andra stycket andra meningen FB med anledning av skyldighet för domstol att utreda i motsvarande fall.

¹⁰³ Walin och Vängby, s. 6:81 ff.

¹⁰⁴ Wickström 1998, s. 40 ff.

¹⁰⁵ Prop. 1997/98:7, s. 83 f.

¹⁰⁶ Prop. 1997/98:7, s. 85 ff.

annan skillnad jämfört med avtal om vårdnad är också att avtal om umgänge kan godkännas enbart för att befästa de förhållanden som redan tillämpas i praktiken.¹⁰⁷

Ett avtal enligt 6 kap. 6 § FB och 6 kap. 17 a § FB skiljer sig från andra avtal på så sätt att det är socialnämndens godkännande eller icke godkännande som ger avtalet rättsverkningar och inte föräldrarnas vilja. Ett avtal mellan föräldrarna om vårdnad, boende och umgänge skall kunna angripas med tanke på avtalslagens ogiltighetsgrunder, till exempel svek och tvång, som gäller vid andra avtal. Det är dock inte klart vilken effekt ett sådant ogiltighetsförklarande skulle få på avtal om vårdnad, boende och umgänge. Det är barnets bästa som skall vara avgörande och däri ligger till exempel ett barns behov av stabilitet. Att byta umgänkesform på grund av att avtalet förklaras ogiltigt enligt avtalslagens ogiltighetsgrunder är förmodligen inte tillräckligt.¹⁰⁸

Möjligheten att avtala om bland annat umgänesfrågor betyder inte att föräldrarna inte kan gå till domstol och få ett utslag om vårdnad, boende och umgänge. Avtalet inskränker således inte föräldrarnas möjlighet till domstolsavgörande även om de är överens.¹⁰⁹ Varken ett nytt avtal eller ett domstolsavgörande kan ges retroaktiv verkan.¹¹⁰

4.4 Dom

Om barnets föräldrar inte kan komma överens i frågor som rör barnets vårdnad, boende och umgänge kan en förälder väcka talan vid domstol. Dessa frågor skall enligt huvudregel avgöras efter huvudförhandling. Om rätten förmår parterna att komma överens kan frågorna avgöras utan huvudförhandling enligt 42 kap. 18 § RB, 6 kap. 17 § FB. Se även 14 kap. ÄktB.

Det ankommer på rätten enligt 6 kap. 19 § första stycket FB att mål om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda. Innan ett mål avgörs skall socialnämnden ha fått möjlighet att ge upplysningar. Ifall den information som socialnämnden har är av sådan art att den kan inverka på frågans fortsatta utredning är socialnämnden enligt 6 kap. 19 § andra stycket FB skyldig att lämna informationen till domstolen. En umgänesutredning skall ske om rätten anser det nödvändigt och den kan göras av socialnämnden eller annat organ. 6 kap. 19 § tredje stycket FB stadgar att det är rätten som kommer med utredningens riktlinjer och som bestämmer när den skall vara klar. En kontakt med föräldrarna bör tas så snabbt som möjligt för att utredningstiden inte skall bli allt för lång. Båda föräldrarna bör vara närvarande vid samtal. Barnets åsikt bör under utredningens gång

¹⁰⁷ Wickström 1998, s. 73.

¹⁰⁸ Schiratzki 2002, s. 101 f.

¹⁰⁹ Prop. 1997/98:7, s. 88.

¹¹⁰ NJA 1972 s. 350.

utrönas, men barnet bör inte pressas att ha en åsikt. Personer utanför konflikten som har särskilda kunskaper om barn bör kontaktas. Det kan vara till exempel lärare eller förskolepersonal. Det läggs inte lika stor vikt vid uttalanden från släktingar och vänner. En utredning bör handläggas skyndsamt. Utredaren är inte skyldig att komma med förslag till vårdnads, boende- eller umgängesfrågan. Det kan dock ske om utredaren tycker att det är lämpligt.¹¹¹ Handläggningstiden bör normalt omfatta 3-4 månader.¹¹² Enligt 6 kap. 19 § fjärde stycket FB skall den som gör utredningen försöka utreda barnets vilja om det inte är olämpligt och redovisa den för rätten. Trots att fråga om barnets vårdnad, boende och umgänge har väckts i domstol försöker rätten att ena föräldrarna. Rätten kan i enlighet med 6 kap. 18 § andra stycket FB förordna att socialnämnden skall anordna ett samarbetsamtal. Föräldrarna kan också på eget initiativ försöka komma överens genom att påbörja samarbetsamtal. Om detta sker kan rätten vilandeförklara målet och avvakta resultat från samarbetsamtalet.¹¹³

Enligt 6 kap. 20 § FB kan ett interimistiskt beslut fattas i umgängesfrågan innan saken avgörs slutgiltigt. Beslutet skall vara förenligt med barnets bästa.

¹¹¹ Schiratzki 2002, s. 103 ff och s. 67 f.

¹¹² Ewerlöf och Sverne, s. 63.

¹¹³ Schiratzki 2002, s. 103 ff.

5 Skäl till nekat umgänge

5.1 Allmänt

Det har fästs direkt uppmärksamhet vid risk för att barnet kan komma till skada vid umgänge genom införandet av reglerna i 6 kap. 15 § fjärde stycket FB (som numera återfinns i 6 kap. 2 a § andra stycket FB). De problem som enligt paragrafen särskilt skall beaktas är inte uttömmande. Regleringen tillkom den 1 januari 1993. Risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen bortförs eller kvarhålls eller annars far illa, skall i och med bestämmelsen beaktas. Det behöver inte vara ställt utom allt tvivel att förhållanden inträffar som gör att barnet far illa. Det räcker med att en beaktansvärd risk finns för att så kommer att ske.¹¹⁴ Utgångspunkten i föräldrabalken är att det är bra för ett barn att ha umgänge med den förälder som barnet inte bor tillsammans med. Barnets behov av att ha kontakt med båda sina föräldrar skall främjas. Umgänge är dock inte alltid positivt. Om det finns anledning att tro att barnet kan komma till skada vid umgänge kan umgänget förenas med vissa villkor som till exempel att en kontaktperson måste vara närvarande.¹¹⁵ Om riskbedömningen gör att umgänge inte kan medges, inte ens med hjälp av försiktighetsåtgärder, skall domstolen vägra umgänge. Umgänge skall beslutas enligt barnets bästa med hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

5.2 Risk för övergrepp

I 6 kap. 2 a § andra stycket FB sägs att risken för att barnet utsätts för övergrepp vid umgänget skall beaktas. Dessa övergrepp kan gestalta sig i form av misshandel eller sexuella övergrepp. Det kan dock även röra sig om övergrepp som är av psykisk natur. Umgängesföräldrarnas attityd till våld, eventuella tidigare övergrepp och hetselse om övergrepp är omständigheter som domstol skall uppmärksamma.¹¹⁶

Rädda Barnen har genom olika källor kommit fram till att det i Sverige är mellan 85 000 och 190 000 barn som utsätts för våld inom familjen. Dessa siffror kan dock enligt forskare vara i underkant på grund av att föräldrarna ofta underskattar vad barnen upplevt. Trots att barnen inte direkt måste ta del av våldet inom familjen påverkas de ändå av detta. Det finns också en större risk att barnen själva blir utsatta för våld av någon av föräldrarna när kvinnan i familjen misshandlas.¹¹⁷ Det finns ett klart samband mellan

¹¹⁴ Ds 1992:39. Olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn, s. 29 ff och s. 40 ff.

¹¹⁵ Prop. 1997/98:7, s. 34 ff och Bet. 1997/98:LU12, s. 41. Se även Wickström 1998, s. 143 ff.

¹¹⁶ Ds 1992:39, s. 41 och Prop. 1992/93:139, s. 37 f.

¹¹⁷ Socialstyrelsen, Våldsutsatta kvinnor. Ett utbildningsmaterial för hälso- och sjukvårdens personal, Stockholm 2001, s. 58 ff.

kvinnomisshandel, barnmisshandel och sexuella övergrepp mot barn inom familjen.¹¹⁸

Barn i familjer där våld förekommer påverkas på olika sätt av våldet. Olika faktorer som spelar in är bland annat barnets ålder och mognad, om våldet är grovt och vanligt förekommande, barnets personliga egenskaper och andra levnadsförhållanden. Barn som vuxit upp i en familj där våld förekommit kan visa olika tecken. De kan ha emotionella besvär så som depression och ångest. Barnen kan lida av sömnproblem till följd av våldet eller känna maktlöshet och ha brist på tillit. Andra konsekvenser är att barnet uppträder aggressivt, detta förekommer främst bland pojkar. Hos flickor är det vanligt att problem med ätstörningar uppkommer. Barnen kan också drabbas av posttraumatiskt stressyndrom så kallat PTSD. Detta kan bland annat resultera i att barnen antingen fokuserar mycket på vad som de varit med om eller undviker händelserna helt. Barn som lever i familjer där våld förekommer kan försöka att angripa sin situation på olika sätt. Barnet kan vara mycket passivt för att på så sätt försöka kunna komma undan, men det kan även vara aktivt genom att till exempel blanda sig i bråket för att försöka förhindra att mannen slår kvinnan. En tredje metod är att barnet försöker påverka indirekt genom att påkalla föräldrarnas uppmärksamhet på olika sätt.¹¹⁹

Kvinnojourer i Sverige gjorde mellan 1992 och 1995 en undersökning om umgängesrätt och våld i nära relationer i England och Danmark. Anledningen till att dessa länder valdes var att de hade infört lagstiftning som innebar att samförståndslösningar om barnen skulle uppmuntras efter separation eller skilsmässa. Huvudresultatet som framställdes var bland annat att umgänget inte fungerade då kvinnomisshandel hade förekommit. Även om de flesta av kvinnorna som intervjuades ville att barnen skulle fortsätta att ha kontakt med sina fäder kunde umgänget inte arrangeras på ett sådant sätt att misshandeln och trakasserier mot kvinnan och barnen upphörde. De flesta kvinnorna utsattes för våld av sin partner efter separationen eller skilsmässan och våldet var ofta på något sätt förenat med umgänget med barnen. Författarna till undersökningen rekommenderade med anledning av resultatet att det inte skulle förutsättas vara till barnets bästa att ha umgänge med sin far då kvinnomisshandel förekommit.¹²⁰

Socialstyrelsen redovisade 2002 ett projekt som pågått på mottagningen Bågen i Stockholms läns landsting. Mottagningen har bedrivit arbete med terapi för barn i förskoleåldern som blivit vittnen till att deras mödrar misshandlats. De barn som varit med i terapin hade oftast inte ett fungerande umgänge med sina fäder. Umgänget som bestämts genom dom

¹¹⁸ Socialstyrelsen, Barn i skuggan av våldet, Stockholm 2002, s. 7.

¹¹⁹ Socialstyrelsen, Våldsutsatta kvinnor. Ett utbildningsmaterial för hälso- och sjukvårdens personal, Stockholm 2001, s. 58 ff.

¹²⁰ Hester och Radford, Kvinnomisshandel och umgängesrätt. En intervjuundersökning i England och Danmark, Falköping 1998, s. 9 ff.

eller avtal fungerade vanligtvis inte i praktiken. Ett antal av barnen hade kontakt med sina fäder i närvaro av en kontaktperson.¹²¹

5 kap 11 § SoL stadgar att socialnämnden bör verka för att den som utsatts för brott och dennes anhöriga får stöd och hjälp och att det härvid särskilt bör beaktas att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp i hemmet kan vara i behov av stöd och hjälp för att förändra sin situation. Bestämmelsen infördes efter att Kvinnovaldskommissionen avlämnat slutbetänkandet Kvinnofrid (SOU 1995:60) och i sin undersökning funnit brister i socialtjänstens arbete med dessa frågor. Bestämmelsen innebar inte någon egentlig skillnad i förhållande till vad som tidigare gällt.¹²²

I praxis har frågan om risk för övergrepp och umgänge bland annat behandlats i NJA 1978 s. 181. Fallet handlade om en far som ville ha umgänge med sin då tolvåriga dotter. Föräldrarna hade varit gifta under sammanlagt två år och under denna tid hade mannen dömts för flera fall av otuktigt beteende med barn och försök till våldtäkt. Han led av psykisk abnormitet. Vid tidpunkten för tvisten hade mannen sedan länge levt ett socialt anpassat liv. Det gjordes en ny läkarundersökning som inte angav någon grav psykisk sjukdom, men han hade tecken på neurotisk störning. Mannen hade inte träffat sin dotter sedan hon var åtta månader men ville nu ha umgänge några timmar i månaden och gärna tillsammans med någon från barnavårdsnämnden. HD angav i sina domskäl att mannens personliga egenskaper inte kunde antas vara negativa för dottern. Inte heller det faktum att dottern inte ville ha umgänge med sin far var en anledning till att neka umgänge. Utgångspunkten för bedömningen var barnets bästa och med anledning av detta nekades mannen att träffa dottern. Riskerna för dotterns psykiska hälsa ansågs inte uppväga fördelarna med ett umgänge. Det hade gått en mycket lång tid sedan fadern sist träffade sin dotter och modern hade haft en negativ inställning till fadern. Detta skulle vid umgängestillfällena upplevas som störande av dottern. Umgänget skulle enbart vara under ett par timmar i månaden och detta ansågs vara av begränsat värde för dottern. Ett umgänge skulle därför skjutas upp tills dottern själv kunde ta ställning till faderns person.

I RH 1990:74 togs frågan om misstanke om sexuella övergrepp skulle inverka på bedömningen av umgänge upp. Det handlade om pappans rätt till umgänge under den tid som frågan om själva utredningen om umgänge behandlades. Pappan till dottern i fallet var misstänkt för att ha utnyttjat henne sexuellt. Åklagaren hade dock inte beslutat om åtal ännu. Hovrätten ansåg att den risk för skada som dottern kunde åsamkas var större än intresset av att fortsätta umgänget med pappan. Umgänget skulle därför upphöra till dess tingsrätten hade avgjort saken.

¹²¹ Socialstyrelsen, Barn i skuggan av våldet, Stockholm 2002, s. 7 och s. 26 f.

¹²² Prop. 1997/98:55. Kvinnofrid, s. 19 och s. 35 ff.

5.3 Risk för olovligt bortförande eller kvarhållande

Risk för olovligt bortförande eller kvarhållande i 6 kap. 2 a § andra stycket FB handlar om att en umgängesförälder för bort eller kvarhåller barnet i strid mot den rätt att ha vård om barnet som vårdnadshavaren har. Risken för ett olovligt bortförande ur landet föreligger främst när föräldrarna, eller en av dem, har anknytning till utlandet. En omständighet för att bedöma risken är att undersöka hur väl föräldern som inte fått vårdnaden om barnet har funnit sig i detta faktum. I vissa länder erkänns inte att modern har bestämmanderätt över var barnet skall vara.¹²³

I NJA 1995 s. 727 diskuterades ifall umgänge skulle vägras med hänsyn till risk för att barnet olovligen skulle bli bortfört. Fadern hade uttryckt hot om att föra bort barnet till Libanon. Risken för ett bortförande ansågs dock inte stor nog för att umgänge skulle nekas. Domstolen uttalade att det måste föreligga en mera konkret fara för riskens förverkligande för att den skall påverka bedömningen av umgängesfrågan. Vidare anförde domstolen att en annan ordning inte skulle vara väl förenlig med den betydelse som i lagstiftningen tillmäts barnets behov av umgänge med en förälder som inte är vårdnadshavare. Umgänget skulle, med hänsyn till att faderns kontakter med sonen varit begränsade och att han hade haft problem att sköta sonen vid umgängestillfällena, ske i närvaro av en kontaktperson. Moderns oro vägdes också in.

Risken för att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar inom landet måste också beaktas. Om det finns omständigheter som talar för att barnet kan komma att föras till en okänd ort eller att den förälder som inte har vårdnaden inte kommer att lämna tillbaka barnet vid den tidpunkt som bestämts, är det faktorer som domstolen skall beakta.¹²⁴

5.4 Risk för att barnet annars far illa

Rätten skall också enligt 6 kap. 2 a § andra stycket FB beakta risken för att barnet i samband med umgängets utövande annars far illa. Det kan till exempel röra sig om att umgängesföräldern är missbrukare och att umgänget sker i en olämplig miljö. En umgängesförälder som lider av missbruksproblem kan också misstänkas lämna barnet utan tillsyn vid umgängestillfällena.¹²⁵

I NJA 2003 s. 372 vägrades inte umgänge trots att det fanns en konkret risk för att dottern skulle kunna fara illa psykiskt av ett normalt umgänge. Fallet handlade om umgänge med en flicka född 2000 och hennes pappa. Modern

¹²³ Prop. 1992/93:139, s. 37 f.

¹²⁴ Ds 1992:39, s. 41.

¹²⁵ Ds 1992:39, s. 41 f.

hade ensam vårdnad och föräldrarna hade aldrig bott tillsammans. Tingsrätten medgav inte umgänge eftersom allt för många omständigheter tydde på att flickan inte skulle få tillräcklig omvårdnad och trygghet hos pappan. Pappans psykiska instabilitet och bristande omdöme låg till grund för beslutet. Hovrätten ändrade tingsrättens beslut och medgav umgänge tre timmar varannan vecka i närvaro av en kontaktperson. HD resonerade på samma sätt som i NJA 1995 s. 727 som rörde risken för att föräldern skulle föra bort barnet. HD uttalade i det målet att det måste finnas en mera konkret fara för riskens förverkligande för att den skall påverka bedömningen. En familjerättssekreterare som vittnade i HD i fallet från 2003 bedömde ett gängse umgänge som direkt olämpligt. Om skyddat umgänge med kontaktperson skulle förevara, ansåg familjerättssekreteraren att det borde begränsas till kortare tid än de tre timmar som tidigare gällt. HD ansåg att det fanns en konkret risk för att flickan skulle ta skada av umgänge med pappan men risken skulle motverkas genom umgänge i begränsad omfattning under medverkan av en kontaktperson. HD fastställde Hovrättens dom i huvudsaken.

Detta rättsfall visar att det krävs mycket innan ett umgänge skall vägras. Pappan får umgänge med sin dotter trots att en konkret risk för att hon skulle kunna fara illa psykiskt av ett normalt umgänge föreligger.

5.5 Besöksförbud

Införandet av lagen (1988:688) om besöksförbud var ett led i strävan att skydda de kvinnor som trakasserades av män som de levte tillsammans med. Lagen ger dock även andra än dessa kvinnor skydd genom möjligheten att föreskriva besöksförbud.

Besöksförbud mellan parter som har gemensamma barn påverkar möjligheten till umgänge. Uppenbart befogade kontakter enligt 1 § fjärde stycket besöksförbudslagen är aldrig omfattade av besöksförbudet. Dessa kontakter kan röra sig om gemensamma barn och kontakter i samband med bland annat bodelning. Socialtjänsten bör underrättas om parterna berörs av besöksförbud för att kunna hjälpa till med kontakten mellan barn och förälder. Enligt 2 kap. 2 § och 5 kap. 1 § SoL skall socialtjänsten medverka till att umgänget med en förälder som barnet inte bor tillsammans med kan genomföras. Information om eventuellt besöksförbud är därför viktigt för socialtjänsten att ta del av. I förordningen (1988:691) om tillämpningen av besöksförbudslagen stadgas i 4 a § att socialnämnden skall underrättas om besöksförbud när gemensamma barn finns. Om en anpassning av besöksförbudet inte sker kan det i praktiken bli svårt att få ett fungerande umgänge till stånd även om barnen vanligtvis inte omfattas av besöksförbudet. Barnen har rätt att träffa den besöksförbudet avser, dock

inte på platser som besöksförbudet gäller. Barnets bästa skall naturligtvis vara utgångspunkten vid umgänge.¹²⁶

Besöksförbudslagen föreskriver i 1 § att besöksförbud kan meddelas för en person för att hindra denne att besöka, förfölja eller på annat sätt ta kontakt med personen som besöksförbudet avser att skydda. Det är förbjudet att aktivt kontakta personen som skall skyddas. Om personen råkar befinna sig i exempelvis samma biosalong är det inte att beakta som ett aktivt kontaktsökande. Det finns också möjlighet att få ett så kallat utvidgat besöksförbud enligt 2 § som även innefattar en begränsning för personen i fråga att befinna sig i närheten av bostad, arbetsplats eller andra platser där den skyddsbehövande personen brukar vistas.¹²⁷ Det utvidgade besöksförbudet används när ett förbud enligt 1 § inte anses tillräckligt. Det är enligt förarbetena främst till för att skydda mot situationer där personen som besöksförbudet gäller ofta befinner sig i närheten av personen som skall skyddas, men utan att ta direkt kontakt.¹²⁸

Den 1 september 2003 trädde ett antal förändringar i besöksförbudslagen ikraft. Bland annat ges numera en möjlighet till ytterligare utvidgning av det geografiska området som besöksförbudet avser, så kallat särskilt utvidgat besöksförbud. Ett större område kan ge de personer som skyddas bättre möjligheter att röra sig fritt, även när de befinner sig i områden nära bostaden eller arbetet. En möjlighet att besöksförbudet skall kunna avse den gemensamma bostaden har också införts.¹²⁹

Remissinstanserna ansåg i samband med de nya ändringarna i besöksförbudslagen att det saknades ett barnperspektiv. Ett barns behov av att skyddas mot våld hade inte beaktats tillräckligt. Rädda Barnens riksförbund menade till exempel att när besöksförbud meddelats på grund av våld i nära relationer borde barnen också ingå i detta besöksförbud. Detta även om de inte direkt hotats eller utsatts för våld. Föreningen Sveriges Socialchefer ansåg vidare att det skulle behövas regler i föräldrabalken som tar upp frågor om umgänge och besöksförbud. Dessa skulle gälla inskränkande i umgänget under tiden som förbudet mot besök i den gemensamma bostaden gällde. Sveriges Kvinnojournalers Riksförbund menade att det inte kunde vara förenligt med principen om barnets bästa att barn skulle tvingas till umgänge med den förälder som hotat och misshandlat den andra föräldern. De påpekade också att en person som har besöksförbud ofta använder sig av umgänget med barnen som en möjlighet att kontakta den förälder som skall skyddas av förbudet. Regeringen ansåg inte att dessa frågor skulle behandlas i lagstiftningsärendet då det skulle fördröja ärendet att ta fram underlag som skulle kunna utreda frågorna tillräckligt. Regeringen var inte heller säker på vilket mervärde förslagen skulle ge.

¹²⁶ Ds 1987:13. Besöksförbud, s. 5 och Ds 2001:73. Ytterligare åtgärder för att motverka våld i nära relationer, s. 25 f och s. 76.

¹²⁷ Sjösten 2003, s. 123 ff.

¹²⁸ Prop. 1987/88:137. Om besöksförbud, s. 42.

¹²⁹ Prop. 2002/03:70. Ytterligare åtgärder för att motverka våld i nära relationer, s.1 och Ds 2001:73, s. 11.

Redan idag är det möjligt att meddela besöksförbud om en vårdnadshavare hotar eller trakasserar sina barn. Att barn indirekt skadas av att se till exempel misshandel och att detta också föreslogs leda till lagstiftning hade regeringen förståelse för men ansåg att effekten redan skulle uppnås i samband med att besöksförbudet också kommer att gälla den gemensamma bostaden. På grund av att frågan om rätt till umgänge med barn och besöksförbud var under utredning av 2002 års Vårdnadskommitté¹³⁰ ansåg regeringen att kommitténs synpunkter, som framläggs i november 2004, skulle inväntas.¹³¹

En person som bryter mot besöksförbudet skall enligt 24 § besöksförbudslagen dömas för överträdelse av detta till böter eller till fängelse i högst ett år. I ringa fall skall det inte dömas till ansvar. Besöksförbud gäller för viss tid i enlighet med 4 § besöksförbudslagen. Ett förbud kan förlängas med som mest ett år i taget. En längsta tid för besöksförbud har inte angetts i lagen. Om besöksförbudet har överträtts bör förbudet förlängas.¹³²

¹³⁰ Se Dir 2002:89.

¹³¹ Prop. 2002/03:70, s. 24 och s. 50 f.

¹³² Prop. 1987/88:137, s. 22.

6 Umgänge trots problem

6.1 Allmänt

Även när det finns olika slags problem för att säkerställa ett barns rätt till umgänge med en av sina föräldrar kan umgänget ofta genomföras. En möjlighet som finns, men som inte används i Sverige, är att låta barnet och föräldern ha kontakt genom till exempel brevväxling eller via telefon. En annan möjlighet är att övervaka tillfällena när umgänget sker genom att en kontaktperson ser till att barnet befinner sig i en säker situation. Andra villkor kan vara att umgänget endast får genomföras på en viss plats.

6.2 Annan kontakt än direkt umgänge

Under arbetet med 1998 års vårdnadsreform övervägdes frågan om en särskild lagbestämmelse om så kallat indirekt umgänge skulle införas. Domstolen skulle då i särskilda fall kunna besluta om annan kontakt än umgänge mellan barnet och den förälder som barnet inte bor tillsammans med. Sådan annan kontakt skulle kunna bestå av till exempel telefonsamtal och brev. Både i Danmark och Finland finns sådana möjligheter. Bestämmelsen skulle kunna användas vid svårigheter med umgänget. En direkt kontakt kan i vissa fall vara skadlig för barnet och då kan annan kontakt vara önskvärd. Även i situationer när barnet och föräldern bor långt ifrån varandra eller när det förekommer svårigheter att få ett regelbundet umgänge till stånd kan en sådan bestämmelse vara bra. Barnet skulle då kunna bibehålla en viss kontakt med den förälder som barnet inte bor tillsammans med. Regeringen ansåg att risken med en sådan reglering är att föräldrarna skulle samarbeta sämre. Regeringen valde att inte föreslå någon lagstiftning på området. Föräldrarna kan dock själva bestämma om annan kontakt än direkt umgänge och detta kan även tas upp i samarbetsavtal.¹³³

Tingsrätten beslutade i ett mål om vårdnaden av en pojke att modern interimistiskt skulle ha kontakt med sin son via telefonsamtal. Detta skulle ske tre gånger per vecka på valfria dagar och vid bestämda klockslag. Fadern till pojken överklagade beslutet och hovrätten ansåg med hänvisning till förarbetena till 1998 års reform att enbart direkt umgänge omfattades av bestämmelserna. Tingsrättens beslut ansågs inte vara lagligen grundat och undanröjdes.¹³⁴

¹³³ Prop. 1997/98:7, s. 64 f och Sjösten, Mats, Vårdnad, boende och umgänge, JT 1999-00 nr 2, s. 355 ff.

¹³⁴ Wickström, Anita, Nyare rättspraxis om umgänge med barn, m.m., SvJT 2001, s. 885 ff. Se Hovrätten för Västra Sverige i beslut 1998-11-25 i mål Ö 2157/98.

6.3 Kontaktperson

Domstolen kan enligt 3 kap. 6 § SoL förordna en tredje person att närvara vid umgängestillfällena. Detta innebär att umgänget skall utövas tillsammans med en kontaktperson som utses av socialnämnden. Enligt 2 kap. 2 § och 5 kap. 1 § SoL finns ett ansvar för socialnämnderna att umgänget mellan barn och förälder blir genomfört.

1998 diskuterades om det skulle införas en bestämmelse som ålägger kommunerna att utse kontaktpersoner när detta har ställts upp som ett krav i domstolens beslut om umgänge. Enligt NJA 1987 s.15 kan inte domstolen kräva av en kommun att utse en kontaktperson och därmed kan umgänget komma att omprövas på grund av de ändrade förutsättningarna när en kontaktperson inte utses. Regeringen ansåg dock att det redan låg inom 2 kap. 2 § och 5 kap 1 § SoL att socialnämnderna skall utse kontaktpersoner vid behov. Därmed infördes inte någon ytterligare bestämmelse som mer explicit skulle ge domstolen möjlighet att kräva att kommunerna skulle utse kontaktpersoner.¹³⁵ Enligt 2 kap. 2 § SoL skall kommunerna se till att varje person som bor i kommunen får det stöd och den hjälp som den behöver. För att kommunerna skall kunna uppfylla detta finns en socialnämnd i varje kommun. Enligt 5 kap. 1 § SoL ligger det ett särskilt ansvar på socialnämnderna att barn och ungdomar växer upp under trygga förhållanden.

Det har också diskuterats vilken kontakt som skall krävas mellan domstol och socialnämnd innan ett beslut om kontaktperson fattas. Både JO och Högsta domstolen har betonat vikten av kontakt mellan domstol och socialnämnd.¹³⁶ Om denna kontakt saknas och socialnämnden inte har möjlighet att utse en kontaktperson kan domstolens förordnande inte verkställas. En ny process måste då ske och det innebär skada för barnet och ytterligare kostnader för samhället.¹³⁷ Det förutsätts att domstolen har haft kontakt med socialnämnden före ett beslut om kontaktperson.¹³⁸

När en kontaktperson utses är det alltid med hänsyn till barnets säkerhet. Det kan handla om situationer då barnet och umgängespersonen inte har träffats på mycket länge eller när olovligt bortförande av barnet befaras. Det kan också bli aktuellt när konflikten mellan föräldrarna är så stor att de inte kan träffas vid lämning och hämtning av barnet vid umgängestillfällena. En annan faktor som kan vara anledning till att en kontaktperson bör närvara vid umgänget kan vara att umgänget i sig blir en anledning till konflikt mellan föräldrarna och denna konflikt skadar barnet. Att föräldern som barnet bor tillsammans med skyddas av beslut om besöksförbud mot den andra umgängesberättigade föräldern kan också föranleda att en kontaktperson utses. Parterna kan inte själva bestämma om kontaktperson

¹³⁵ Prop. 1997/98:7, s. 75 f.

¹³⁶ Wickström 1998, s. 147.

¹³⁷ SOU 1995:79, s. 123.

¹³⁸ Bet. 1997/98:LU12, s. 46.

skall närvara vid umgängestillfällena utan det är domstolens uppgift att utreda om kontaktpersons närvaro är nödvändig. Enbart parternas medgivande att föreskriva en kontaktperson skulle innebära att kontaktpersoner utses även i fall där det egentligen inte behövs. Socialnämnden kan då komma att sakna möjlighet att utse kontaktperson i andra fall där deras medverkan är nödvändig.¹³⁹ En kontaktperson har ingen skyldighet att rapportera till socialtjänsten.¹⁴⁰

En kontaktpersons befogenheter och möjligheter att medverka är ofta tämligen begränsad. Ofta hamnar kontaktpersonen i svåra konfliktsituationer som lätt kan leda till att föräldrarna eller kontaktpersonen själv överskrider gällande föreskrifter.

JO 1994/95 s. 285 gällde en kontaktpersons befogenheter. JO ansåg att kontaktpersonen inte kunde utöva maktmedel för att hindra den aktuella mamman från att vid ett umgängestillfälle vara ensam med barnet. JO kritiserade socialförvaltningen för att den inte hade upplyst föräldrarna om kontaktpersonens befogenheter.

Gällande oklarheter när det gäller medverkan av kontaktperson, se till exempel JO:s beslut den 25 april 2002 i ärende 3159-1999. En kontaktperson entledigades från sitt uppdrag på grund av att hon enligt socialnämnden utövade uppdraget på ett sätt som stred mot socialnämndens avtal både innehållsmässigt och tidsmässigt. Kontaktpersonen skulle i enlighet med avtalet närvara vid avlämnande och hämtning. I avtalet ingick inte att medla eller utreda. Efter entledigandet fanns inte någon ny kontaktperson att utse, varför umgänge mellan barnet och fadern inte kom till stånd. JO framförde kritik mot entledigandet då faderns uppfattning inte klagjorts före beslutet.

Trots att en kontaktperson har utsetts att närvara vid umgänge mellan umgängesföräldern och barnet kan problem uppstå. Det är också viktigt att båda föräldrarna är informerade om kontaktpersonens uppdrag och att kontaktpersonen håller sig till de riktlinjer som är uppställda.

6.4 Andra föreskrifter

En domstol kan även besluta om andra föreskrifter än kontaktperson för att umgänget skall kunna genomföras. Frågan om andra föreskrifter bör kunna prövas självständigt men tas normalt upp när frågan om umgänge avgörs av domstol.¹⁴¹

¹³⁹ SOU 1995:79, s. 121 ff. och Schiratzki 2002, s. 118.

¹⁴⁰ Andersson, Gunvor och Arvidsson, Bangura, Maria, Vad vet vi om insatsen kontaktperson/-familj? En kunskapsöversikt, Lund 2001, s. 11.

¹⁴¹ Sjösten 2003, s. 116.

Andra föreskrifter kan vara att umgänge enbart får ske på en viss plats, umgänget får endast utövas i Sverige, umgängesföräldern måste lämna sitt pass till den förälder som barnet bor tillsammans med under umgängestillfällena och att umgänget skall påbörjas och avslutas på ett visst ställe. Dessa föreskrifter kan vara alternativ för att få ett fungerande umgänge och skall endast tillämpas undantagsvis. För detaljerade föreskrifter kan lätt bli inaktuella allteftersom tiden går och samarbetsviljan hos föräldrarna kan hämmas om alltför reglerade föreskrifter beslutas.¹⁴²

¹⁴² Sjösten 2003, s. 116 f.

7 Jämförelse med Norge

7.1 Allmänt

Umgängesrättens reglering i Norge liknar på flera punkter den svenska motsvarigheten. Det finns emellertid intressanta skillnader som är värda att ägna uppmärksamhet och det går säkerligen att dra lärdomar av deras sätt att reglera vissa frågor. Avsikten med det här komparativa avsnittet är att översiktligt få en bild av de likheter och skillnader som finns mellan Sveriges och Norges sätt att rättsligt reglera umgänge.

7.2 Barnets rätt till umgänge

Regler om foreldreansvar (jämför vårdnad) och samvaersrett (jämför umgängesrett) finns i barnlagen från den 1 januari 1982, i Norge kallad lov om barn og foreldre, barnelova. Begreppet foreldreansvar används för vårdnad och kallades i tidigare lag för foreldremyndighet och foreldremakt. Genom ändringar som trädde i kraft 1 januari 1993 krävs obligatorisk medling innan föräldrarna kan väcka talan i fråga om vårdnad.¹⁴³

Enligt 42 § barnlagen har barnet rätt till umgänge med båda föräldrarna och föräldrarna har ett ansvar för att umgänget skall kunna genomföras. Barn har rätt till umgänge med båda sina föräldrar även om de inte bor tillsammans. Enligt 43 § barnlagen har en förälder som inte bor tillsammans med sitt barn rätt till umgänge med barnet såvida inte något annat är bestämt eller avtalat i frågan. Föräldrarna kan ta upp frågan om umgängets omfattning i domstol. Är föräldrarna överens kan de istället vända sig till fylkesmannen.¹⁴⁴ Före en eventuell tvist skall föräldrarna genomgå en medlingsprocess. Utgångspunkten vid avgöranden om umgänge är vad som är bäst för barnet. Om den som barnet bor tillsammans med, eller den förälder som har vårdnaden om barnet, inte gör umgänget möjligt kan umgängesföräldern kräva att vårdnaden eller var barnet skall bo prövas igen.¹⁴⁵

Frågor rörande umgänge kan tas upp som en självständig fråga men också i samband med beslut om vårdnad och boende. Det finns ingen möjlighet att besluta om indirekt umgänge med barnet såsom till exempel genom brev eller telefonkontakt. Avtal om vårdnad, boende och umgänge kan ske enligt barnlagen.¹⁴⁶

¹⁴³ SOU 1995:79, s. 217.

¹⁴⁴ Motsvarande landshövding.

¹⁴⁵ Se Barneloven 43 och 51 §§.

¹⁴⁶ SOU 1995:79, s. 167 ff.

7.3 Föräldrarnas beslutanderätt

Föräldrarnas beslutanderätt regleras i norsk rätt på olika sätt vad gäller vårdnad, barnets bostad och umgänge. De föräldrar som har vårdnaden om barnet avgör i frågor som rör personliga förhållanden, förmyndarskap, medicinsk behandling, flytt utomlands m.m. Ifall båda föräldrarna har vårdnaden skall dessa frågor beslutas gemensamt. Den förälder som barnet stadigvarande bor tillsammans med avgör i frågor som till exempel barnomsorg och flyttning inom landet. Även här gäller att föräldrarna skall besluta gemensamt om barnet bor lika mycket hos båda föräldrarna. Vistelseförälder, det vill säga umgängesförälder, har beslutanderätt vid frågor som till exempel mat, kläder, kontakt med skola och kamrater. Dessa frågor avgörs av den av föräldrarna som barnet befinner sig hos.¹⁴⁷ Föräldrarnas rättigheter i förhållande till barnet skall vara till barnets bästa. Barnet har också en medbestämmanderätt (se nedan 7.6) som föräldrarna skall beakta.¹⁴⁸

7.4 Advokat eller annan representant för barnet

I samband med ändringarna i barnlagen som trädde i kraft den 1 april 2004 infördes i 61 § en möjlighet för barnet att få en advokat eller representant som företräder det. Ändringen bygger på ett förslag som lades fram i utredningen NOU 1998:17.¹⁴⁹

Enligt 61 § barnlagen kan domstol i särskilda fall utse en advokat eller annan representant för barnet för att tillvarata barnets intressen. Exempel på särskilda fall är när föräldrarnas konflikt är så stor att den blir en belastning för barnet, eller när påståenden om sexuella övergrepp överskuggar andra viktiga frågor. Bestämmelsen kan också tillämpas när konflikten mellan parterna är stor och deras advokater på något sätt bidrar till att stärka konflikten istället för att försöka komma fram till en bra lösning. Även barn med särskilda behov skall kunna få en advokat eller annan representant tillförordnad för att tillvarata deras intressen. Bestämmelsen är tänkt som en undantagsbestämmelse. Barnets advokat eller representant skall inte vidareförmedla barnets önskemål till domstolen. Ifall barnet har en särskild önskan bör advokaten be att ordföranden eller annan sakkunnig person samtalar med barnet.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Sjösten JT 1999, s. 348 ff. Se även Ot. prp. nr 56 (1996-97). Om lov om endringer i lov 8. april 1981 nr 7 om barn og foreldre (barnelova) hämtad på, <http://www.odin.dep.no/bfd/norsk/publ/otprp/004005-050006/index-dok000-b-n-a.html>, senast kontrollerad 2004-06-06, 5 kap.

¹⁴⁸ Ryrstedt, Eva, Konsensus-förutsättning eller belastning för gemensamt föräldraansvar?, Lund 2002, s. 27.

¹⁴⁹ NOU 1998:17 Barnefordelningssaker-avgjorelseorgan, saksbehandlingsregler og delt bosted, hämtad på, <http://www.odin.dep.no/bfd/norsk/publ/utredninger/NOU/004005-020011/index-dok000-b-n-a.html>, senast kontrollerad 2004-06-06.

¹⁵⁰ Ot. prp. Nr 29 (2002-2003), 7.1 kap.

Advokaten eller representanten skall samtala med barnet, ge det information och stötta det för att barnet lättare skall förstå och klara av vad som sker i rätten. Barnets advokat eller representant skall få tillgång till handlingarna i målet och skall kunna ge råd om hur handläggningen på bästa sätt skall kunna tillvarata barnets intressen. Advokaten eller representanten kan bland annat lägga fram förslag till rätten om till exempel vittnesförhör för att få processen att gå framåt. Initiativ till möte mellan parterna kan också föreslås för att därmed kunna försöka förmedla barnets situation och om möjligt komma fram till en lösning.¹⁵¹

7.5 Barnets bästa

Den 1 april 2004 infördes i barnlagen en portalparagraf, 48 §, enligt vilken barnets bästa skall beaktas i alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Paragrafen är inte tänkt att förändra rättsläget, men skall ytterligare förstärka det faktum att barnets bästa skall beaktas. Att barnets bästa skall beaktas vid frågor som rör vårdnad, boende och umgänge finns sedan tidigare på olika ställen i barnlagen.¹⁵²

7.6 Barnets vilja

Barnets vilja tas i beaktande vid en tvist om umgänge på grund av barnets medbestämmanderätt. I Norge finns en fastställd åldersgräns när barnets vilja skall beaktas. Ett barn som fyllt 7 år skall enligt 31 § barnlagen få säga sin mening vid beslut som rör barnets personliga förhållanden. Detta gäller både i förhållande till föräldrarna och andra som har med barnets personliga förhållanden att göra. Enligt bestämmelsen är det en skyldighet för domstolen att höra ett barns mening om barnet har fyllt 7 år. Det läggs stor vikt vid barnets önskan. Ifall domstolen inte har gett barnet denna möjlighet kan domen komma att upphävas. Om barnet är under 7 år är det upp till domstolen ifall barnet bör ges en möjlighet att säga sin mening. Även yngre barns mening tillmäts vikt. När barnet har fyllt 12 år skall det läggas stor vikt vid barnets mening.¹⁵³

Åldern för när ett barn skall få säga sin mening vid beslut som rör barnets personliga förhållanden sänktes den 1 april 2004 från 12 år till 7 år, dvs till skolpliktig ålder. Enligt propositionen som föregick lagändringen, ”Om lov om endringer i barneloven mv.”, anses detta vara ett effektivt medel att säkra att också de yngre barnen får ge uttryck för sina åsikter vilket stärker

¹⁵¹ Ot. prp. Nr. 29 (2002-2003), kap. 7.1

¹⁵² Ot. prp. Nr. 29 (2002-2003). Om lov om endringer i barneloven mv. (Nye saksbehandlingsregler i barnefordelingssaker for domstolene mv.) 1 kap. og 4.2 kap, hämtad på, <http://www.odin.dep.no/bfd/norsk/publ/otprp/004001-050021/index-dok000-b-n-a.html> , senast kontrollerad 2004-06-06.

¹⁵³ Ot. prp. Nr. 29 (2002-2003), 10 kap. och SOU 1995:79, s. 226 f.

barnens rätt till medbestämmande. I praktiken kommer detta att leda till att fler barn får säga sin mening. En åldersgräns hjälper också till att förhindra osäkerhet om förståelsen av bestämmelsen. Det finns dock lite forskningsbaserat material som kan ge vägledning i frågan vilken åldersgräns som bör väljas. En fast åldersgräns kan även leda till en alltför stor åldersfokusering. Mot bakgrund av att en sänkning av åldersgränsen skulle vara ett bra medel för att säkra att fler barn blir hörda beslutade Stortinget att åldersgränsen skulle ändras.¹⁵⁴

7.7 Umgängets utformning

Den av föräldrarna som barnet inte bor tillsammans med har rätt till umgänge med barnet om inte något annat är avtalat eller fastställt. Omfattningen av umgänget kan avtalas närmare. Barnlagen reglerar inte närmare hur omfattande umgänget skall vara men fastslår i 43 § i realiteten det rättsliga utgångsläget, lagens normalordning, med att fastställa ”vanleg samværsrett”. Denna ger umgängesföräldern rätt att vara tillsammans med barnet en eftermiddag i veckan, varannan helg, 14 dagar under sommarlovet, och jul eller påsk.¹⁵⁵ Det kan fastställas villkor för att umgänget skall kunna genomföras. Både fylkesmannen och domstolen skall dock försöka finna den bästa individuella lösningen i det enskilda fallet. Barnets bästa skall vara vägledande.¹⁵⁶

Växelvis boende är enbart möjligt när båda föräldrarna är överens om det. Enligt förarbetena är det med hänsyn till att många föräldrar har svårt att samarbeta efter en skilsmässa eller separation också svårt för dem att klara av en delad omsorg utan att barnet blir inblandat i konflikten. På grund av detta skulle det inte vara till barnets bästa att införa en bestämmelse om växelvis boende som huvudregel.¹⁵⁷

7.8 Upplysningar om barnet

Den förälder som inte tar del av vårdsnaden har enligt 47 § barnlagen rätt att få information om barnet. Rätten att få uppgifter gäller i förhållande till den som har vårdsnaden samt även i förhållande till skola, daghem, hälsoväsendet, socialväsendet och polis. Rätten till upplysningar om barnet gäller inte om det kan vara till skada för barnet. Fylkesmannen kan besluta att den som inte har vårdsnaden skall mista sin rätt att erhålla upplysningar.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Ot. prp. Nr. 29 (2002-2003), 1 kap. och 10 kap.

¹⁵⁵ Barneloven och Haugli, Trude, Samværsrett i barnevernssaker, 2:a uppl., Oslo 2000, s. 110 f.

¹⁵⁶ Lødrup, Peter, Familieretten, 4.utgave, Oslo 2001, s. 310 ff.

¹⁵⁷ Ot. prp. Nr. 56 (1996-97), 6.3 kap.

¹⁵⁸ SOU 1995:79, s. 221 f.

7.9 Skäl till nekat umgänge

Umgänge kan undantagsvis nekas och barnet har samma krav på att skyddas mot övergrepp under umgängestillfällen som annars. Barnlagen ger vägledning till föräldrarna om deras ansvar. Barnets krav på omsorg och omtanke är direkt knutet till umgängessituationen, jfr. 42 § barnlagen. Enligt 30 § barnlagen får barnet inte bli utsatt för våld eller på annat vis bli utsatt för något som gör att den fysiska eller psykiska hälsan riskeras. Detta gäller också under utövande av umgänget.¹⁵⁹

Skäl till nekat umgänge kan vara att den person som kräver umgänge inte är lämplig. Det kan även bero på att barnet inte vill, liksom fara för kidnappning. Även andra skäl beaktas. Umgängesrätten vägras eller inskränks undantagsvis.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Haugli, s. 109.

¹⁶⁰ Lødrup, s. 312.

8 Analys

8.1 Samarbete mellan föräldrar

Den rättsliga regleringen av umgänge mellan barn och föräldrar fokuserar mycket på att föräldrar skall kunna lägga sina konflikter bakom sig och samarbeta i frågor som rör barnen. Den svenska lagstiftningen beaktar inte i särskilt stor omfattning de fall där föräldrarna har mycket stora samarbetssvårigheter. Det finns vissa bestämmelser som tar upp problemen, till exempel att umgänge inte skall ske om barnet far illa av det och att det i vissa situationer inte finns någon skyldighet att lämna uppgifter om barnet. De övergripande riktlinjerna är dock till för de föräldrar som kan komma överens.

Föräldrarna är kanske mitt uppe i en skilsmässa eller separation när ett avtal om umgänge med barnen skall färdigställas. De är förmodligen inte i ett känslomässigt tillstånd som gör att de på bästa sätt kan besluta vad som är bäst för deras barn. Det finns naturligtvis många föräldrar som alldeles utmärkt klarar av att lösa sin situation på sådant sätt att det är till deras barns bästa. Samarbetssamtalet eller en avtalsskrivning är emellertid en förhandlingssituation där en av parterna kan vara starkare och den andra svagare. Risken finns att barnets bästa glöms bort och att den förälder som är bäst på att framföra sina argument vinner. Det finns också situationer när föräldrarna ”delar lika” på barnen.

Samarbetssamtal är inte konstruerade för familjer där våld förekommit eller för familjer med mycket djupgående konflikter. Jag anser att det vore bra med alternativ till gemensamma samtal där föräldrar med extra svåra samarbetssvårigheter kan finna en lösning kring frågor som rör barnen. En lösning kan vara att hålla enskilda samtal med respektive förälder och genom medling nå en överenskommelse. Kvinnovaldkommissionen har uttalat sig om att samarbetssamtal när våld förekommit inte borde hållas. Våldet kan komma att fortsätta efter skilsmässan eller separationen och kvinnan känner sig inte säker. Parterna bör inte heller mötas vid själva överlämnandet av barnen i samband med umgänge.

Trots att barnets bästa understryks är samhällets insyn ofta begränsad, speciellt vid avtal som föräldrarna själva kommer överens om. Socialnämnder och domstolar blir givetvis lättade när föräldrarna har lyckats komma överens och därför finns det en risk för att även lösningar som från barnets synvinkel är dåliga beslutas. Ett obligatoriskt samtal och genomgång av avtal om umgänge efter en viss tid när konflikten mellan föräldrarna är mindre akut skulle kunna genomföras för att undersöka om förutsättningarna fungerar i praktiken. Detta skulle i varje fall vara önskvärt i de familjer som man vet har haft särskilda problem med till exempel våld inom familjen. En allt för kontrollerande roll för samhället är emellertid inte heller önskvärd. Det finns också viss risk för att en sådan lösning skulle

innebära att färre föräldrar kommer överens om umgänget men det vore fördelaktigt i fall där umgänge borde ha undersökts ytterligare. En avvägning mellan konkurrerande intressen måste göras.

I de fall som går till domstol måste barnet gå igenom en domstolsprocess som ofta tar lång tid. Samarbetssamtal kan förlänga processen om föräldrarna inte kan komma överens. Ett domstolsavgörande fördröjs. Det är en uppsplitande process som kan vara skadlig för barnet. Om föräldrarna är överens om umgänget blir denna överenskommelse ofta grunden för domen. Domstolen har ett självständigt ansvar för att frågan om umgänge blir tillbörligt utredd och behöver således inte förlita sig på föräldrarnas överenskommelse. En prövning av vad som är bäst för barnet skall ändå göras. Det faktum att föräldrarna kommit överens talar givetvis för att umgänget kommer att fungera.

Skyldigheten att lämna upplysningar om barnet för att främja umgänget är till för att uppmärksamma föräldrarna på att det är deras uppgift att få umgänget att fungera. Uppgifter om till exempel barnets hälsotillstånd kan vara bra för umgängesföräldern att få för att umgänget skall underlättas. Det finns även undantag från skyldigheten att ge upplysningar om barnet. Ett sådant undantag kan till exempel vara ett besöksförbud där vårdnadshavaren har gömt sig undan en trakasserande partner. En skyldighet att lämna ut uppgifter om barnet kan vara bra för föräldrar som endast har begränsade problem med att få ett fungerande umgänge till stånd. Återigen ser jag risker för den grupp som har större problem och där någon av föräldrarna enbart utnyttjar upplysningsskyldigheten för att trakassera den andre föräldern. När misshandel förekommit innebär skyldigheten att lämna uppgifter om barnet en fortsatt kontakt som kan vara negativ. I lagtexten sägs att upplysningsskyldighet finns om inte särskilda skäl talar mot denna. Det finns dock inte positivt angivet vilka situationer som kan göra att upplysningsskyldigheten faller. Att ange några icke uttömmande typsituationer när undantag från upplysningsskyldigheten bör göras skulle uppmärksamma problemen på ett tydligare sätt.

8.2 Umgängets utformning

I svensk lagstiftning är umgänget inte schabloniserat utan det skall bestämmas i enlighet med vad som är bäst för barnet i varje enskilt fall. Enligt praxis förekommer dock att till exempel begreppet sedvanligt umgänge används för att fastställa umgängets utformning. Detta är i sig ett slags schablonmässigt bestämt umgänge och det kan naturligtvis leda till att ett sedvanligt umgänge bestäms utan att domstolen har utrett om just detta är bäst för barnet. En fara med schablonmässigt umgänge kan vara att föräldrar med särskilda problem inte uppmärksammas. Om domstolen enbart går på rutin och beslutar om sedvanligt umgänge utan att fallet blivit tillräckligt utrett riskerar barn i familjer där våld eller missbruk förekommer att behöva umgås med en olämplig förälder i alltför stor omfattning. En annan fara som

finns är att domstolen inte ser till att mindre barn har behov av tätare umgänge än äldre barn som klarar av att vara ifrån den andra föräldern under längre perioder. I Norge finns en typ av schabloniserat umgänge, nämligen så kallat vanligt umgänge, som är definierat i lag. Denna utformning av umgänge skall inte användas när det inte är till barnets bästa. Det kan diskuteras om det norska systemet med schabloniserat umgänge i lag är bättre än det i svensk praxis ofta använda begreppet sedvanligt umgänge. I och med att det är fastställt i lag får man i Norge en tydligare bild av hur umgänget normalt skall utformas. Å andra sidan riskeras att en för stor tyngdpunkt läggs på det i lagen föreskrivna begreppet och att en bedömning i det enskilda fallet uteblir. Det svenska systemet har en inbyggd flexibilitet som jag förordar eftersom det då blir naturligare för domstolen att besluta enligt vad som är bäst för barnet i det enskilda fallet.

Om man ser till umgängets utformning som kommer till stånd genom samarbetsamtal eller avtal så finns risker även med detta. Det får inte glömmas bort att det är en bra lösning i de fall där föräldrarna klarar av att samarbeta. Ett umgänge som enbart fastställs av föräldrarna kan vara bra då föräldrarna vet vad som är en bra lösning för dem och deras barn. Det kan också innebära att umgänget bestäms efter föräldrarnas premisser och inte efter barnens. Föräldrarna fastställer umgänget efter något slags rättvisetänkande dem emellan och ser kanske inte till vad som är bäst för barnet. Det kan också finnas situationer där umgängets utformning blir en maktkamp mellan föräldrar som blivit fiender. I värsta fall lyckas en förhandlingsskicklig men dålig umgängesförälder tillskansa sig ett extensivt umgänge.

8.3 Umgängesprocess i domstol

Bestämmelserna om umgänge är utformade på så sätt att det är en rätt för barnet att ha umgänge med sina föräldrar. Denna rätt är inte kopplad till någon möjlighet för barnet att självt kunna förfoga över rätten. Om barnet inte vill umgås med umgängesföräldern kan barnet hämtas av polis för att umgänget skall komma till stånd. Är det istället umgängesföräldern som vägrar att träffa barnet finns det inte någonting att göra. Barnet som har ställt in sig på att få träffa föräldern får finna sig i att han eller hon inte kommer. Umgänget kan upphävas om umgängesföräldern gång på gång avstår från att träffa barnet. I nuläget kan enbart den förälder som inte bor med barnet väcka talan om umgänge enligt 6 kap. 15 a § FB. Barnet självt har ingen rätt att föra talan om umgänge vilket kan ses som en kontradiktion i förhållande till att rätten till umgänge finns hos barnet. Å andra sidan kan det ifrågasättas om det finns något värde i att föra talan om umgänge mot en förälder som troligen inte har något intresse av att träffa barnet. En sådan process skulle i de allra flesta fall inte vara till barnets bästa.

Särskilt under själva skilsmässan eller separationen kan det finnas en risk för att våld mellan parterna uppkommer för första gången eller ökar i

omfattning. Ett sätt att säkerställa säkerheten för barnen är att under en period när det är som mest arbetsamt mellan parterna, förmodligen under själva upplösningsfasen, förordna om till exempel kontakt via telefon eller brev med den ena föräldern, så kallat indirekt umgänge. En sådan möjlighet saknas med dagens lagstiftning. Indirekt umgänge, som i vissa fall kan vara lämpligt även under längre perioder, vore ett bra alternativ för barn med föräldrar som inte är lämpade för direkt umgänge. Barnet förlorar på så sätt inte kontakten med föräldern och kan därmed lättare själv återuppta den direkta kontakten när barnet har blivit äldre. Barnet får den viktiga kontakten med båda föräldrarna men riskerar inte att komma till skada. Ett problem är att domstolarna väldigt sällan, enligt min mening alltför sällan, beslutar att en förälder inte skall tillåtas umgänge med barnet. Förhoppningsvis skulle en möjlighet att förordna om indirekt umgänge råda bot på detta missförhållande. I Norge finns inte heller någon möjlighet till indirekt umgänge, men både England och Danmark har en lagstiftning som möjliggör detta.

Domar om umgänge bör formuleras med tanke på regleringen i föräldrabalken och därmed utgå från barnets rätt till umgänge. En dom bör skrivas så att det framkommer att det är barnet som har rätt till umgänge med umgängesföräldern och inte tvärtom. I fall där umgänge vägras bör formuleringen också utgå från barnet. En dom kan då skrivas på så sätt att "barnet inte skall tvingas till umgänge med fadern/modern" istället för att "fadern/modern inte har rätt till umgänge". Trots att det är barnet som har rätt till umgänge utformas fortfarande många domar som om att det vore föräldrarnas rätt till umgänge som skall beslutas. Detta framkommer när en dom formuleras på så sätt att exempelvis "fadern/modern har rätt till umgänge med barnet" under vissa angivna tider.

Ett generellt problem med att processer om vårdnad, boende och umgänge förs i allmän domstol är att de personer som skall avgöra frågorna kanske inte alltid har kompetens som sträcker sig till barns behov. De kan därmed ha svårt att besluta om vad som är bäst för barnet. Domare och nämndemän får ofta förlita sig på uppgifter från socialnämnden när det gäller barnets förhållande till sina föräldrar.

8.4 Umgänge trots problem

Kontaktperson kan vara med vid umgängestillfällena där det finns anledning att tro att barnet kan komma till skada. En kontaktperson skall alltså se till att umgänget sker under säkra former. En kontaktperson är ett sätt att få ett fungerande umgänge när det förekommit problem av olika slag. Det är dock viktigt att en kontaktperson inte tillförordnas vid tillfällena när barnet far illa av umgänget. När ett umgänge inte är till för barnets bästa skall en kontaktperson inte vara lösningen utan umgänget skall istället vägras helt. Den rådande huvuduppfattningen att umgänge är någonting positivt får inte leda till lösningar som inte är till barnets bästa. I ett färskt rättsfall från HD,

NJA 2003 s. 372 som jag behandlar utförligare i avsnitt 8.6, har umgänge medgetts i närvaro av kontaktperson trots att det fanns en konkret risk för att barnet skulle ta skada om umgänget hade skett på vanlig basis. Möjligen har HD här gått väl långt i sin bedömning av när umgänge överhuvudtaget är lämpligt. Det kan vidare diskuteras hur långt en kontaktpersons arbete sträcker sig. En kontaktperson skall knappast behöva finna sig i att känna sig hotad eller oroa sig för barnets säkerhet i samband med umgänge.

Besöksförbud meddelas ofta när kvinnor trakasseras av män som de levt tillsammans med. Besöksförbudslagen ger naturligtvis skydd även för andra än dessa kvinnor. Anledningen till att jag har tagit upp och behandlat besöksförbud i denna uppsats är att det uppstår problem med umgänget när gemensamma barn finns med i bilden och ett besöksförbud är meddelat. Det finns inga bestämmelser i föräldrabalken som tar upp frågor som rör konflikten mellan besöksförbud och umgängets rätt. Barnen omfattas i nuläget inte av det skydd som kvinnan erhåller genom besöksförbudet. Detta innebär att besöksförbud i sig inte är en anledning till att neka umgänge. En kontaktperson kan användas för att hjälpa till vid hämtning och lämning av barnet. Det går att ifrågasätta om det kan anses vara förenligt med barns bästa att barn skall tvingas till umgänge med den förälder som exempelvis har hotat och misshandlat den andra föräldern. Det finns en risk för att den person som har besöksförbud kan använda sig av umgänget med barnen som en möjlighet att kontakta den förälder som skall skyddas. Det finns naturligtvis även här fall där föräldern med besöksförbudet är en bra förälder och umgänge med barnet är av godo. I lagstiftningen finns redan regler om att risken för att barnet far illa i samband med umgänget skall beaktas. Om ett besöksförbud har meddelats och det finns en risk för att barnet far illa skall således detta leda till att umgänget vägras eller annars begränsas så att barnet skyddas. Det vore emellertid lämpligt om lagstiftningen specifikt tog upp problematiken med umgänge och besöksförbud så att den bättre uppmärksammas. Ett alternativ skulle kunna vara en föreskriven skyldighet för åklagare och domstol att i samband med att frågan om besöksförbud behandlas även ta ställning till huruvida ett besöksförbud under en begränsad tid skall meddelas i förhållande till ett gemensamt barn.

8.5 Barnets vilja

Att i frågor och beslut som rör barn se till att också barnen får en möjlighet att visa vad de själva vill är viktigt. Man måste emellertid komma ihåg att barnen aldrig skall behöva ta ställning till svåra beslut som egentligen borde fattas av föräldrar eller av andra ansvarstagande vuxna. Ett barn skall till exempel inte behöva komma i den situationen där barnet självt, utan att vilja eller vara moget för det, måste välja mellan en av sina föräldrar. Föräldrar som strider om sina barn kan också påverka barnen i hopp om att vinna en umgänkestvist.

Bestämmelsen om att barns vilja skall beaktas vid frågor som rör vårdnad, boende och umgänge har fått en fristående plats i föräldrabalken. I och med detta markeras att barnets vilja skall beaktas. Även vid socialnämndens prövning av föräldrarnas avtal skall hänsyn tas till barnets rätt att komma till tals. Det finns ingen egentlig åldersgräns för när barnets vilja skall beaktas men en jämförelse med bestämmelserna om adoption kan göras. Detta innebär i praktiken att barn under 12 år oftast inte får tillfälle att framföra sina åsikter. I Norge fanns tidigare en bestämmelse som fastställde en åldersgräns på 12 år vid beaktande av barnets vilja. Denna bestämmelse ändrades från och med den 1 april 2004 till en åldersgräns på 7 år. Motiveringen till denna sänkning var att även yngre barn skulle få säga sin mening vid beslut som rör barnets personliga förhållanden. Ifall en domstol i Norge inte har hört ett barn under 7 år kan domen komma att upphävas. Detta är en möjlighet att garantera att barnets vilja framhävs. I praktiken kan det givetvis få positiva konsekvenser genom att fler barn kommer att höras än vad som tidigare varit fallet samt att det förenklar utredarnas arbete. Det finns dock enligt min mening övervägande nackdelar med den norska modellen. En uppenbar risk är att en alltför stor fokusering läggs på åldern istället för på individen. Den svenska modellen ger genom sin flexibilitet en möjlighet att lyssna på barnet när det är moget för det. Socialnämnderna gör i samband med umgängesutredningar ofta hembesök hos barnet för att få en bild av hur barnet fungerar i umgänget med sina föräldrar. Gör utredarna den bedömningen att de vill prata med barnet i enrum och att barnet är moget för detta så finns det inget hinder för att höra barnen. Problemet är att det sedan länge i Sverige har funnits en generell inställning att yngre barn inte skall höras. De anses kanske inte vara tillräckligt kompetenta att hysa egna åsikter och deras rätt att komma till tals riskerar därför att förbises. Domstolar och socialnämnder har ett stort ansvar för att flexibiliteten i systemet gagnar barnen snarare än tvärtom.

Vid samarbetsamtal är det enbart ett fåtal gånger som barnet har möjlighet att säga sin mening. Det finns ingen klar bestämmelse som säger att barnet skall få komma till tals vid samarbetsamtal. Samarbetsamtalet är inriktat på föräldrarna och deras möjlighet att kunna komma överens, men de frågor som de skall behandla rör just barnen. I en utredning från Socialstyrelsen tyckte familjerättssekreterarna i de fall som där de talat med barnen att det hade varit positivt. En bestämmelse som ålägger socialnämnden att verka för att barnet, utifrån mognad och ålder, skall ges tillfälle att närvara vid något av samarbetsamtalen skulle öka barnets möjligheter att komma till tals.

I Norge finns en möjlighet att barnet får en advokat eller annan representant som tillvaratar barnets intressen. Det är en undantagsbestämmelse som enbart skall tillämpas vid fall när särskilda svårigheter förekommer. Advokaten eller representanten skall inte framställa barnets inställning utan bistå barnet med information och tillvarata barnets intressen. Bestämmelsen är från ett barnperspektiv ett steg i rätt riktning. En svensk motsvarighet skulle vara ett bra sätt att förbättra barnens ställning i mål som rör vårdnad, boende och umgänge. Om den norska bestämmelsen är den bästa att utgå

ifrån ställer jag mig emellertid tvekande till. Det skulle vara önskvärt om alla barn fick en advokat eller annan representant vid domstolsprocesser som rör barnets förhållanden. Den norska paragrafen är enbart en undantagsbestämmelse och alla barn får inte ta del av det extra stöd som det innebär för dem att ha en egen advokat eller annan representant. Även det svenska förslaget om särskilt biträde för barn är tänkt att vara en undantagsbestämmelse och endast användas i särskilt konfliktfyllda fall. Om barnets vilja skulle kunna framställas av advokaten eller representanten skulle det också innebära att fler barn skulle ha möjlighet att komma till tals i mål rörande vårdnad, boende och umgänge. Fortfarande måste naturligtvis beaktas att barnet aldrig skall tvingas eller känna sig tvingad att ta ställning i den här typen av mål.

8.6 Avslutande reflektioner

Barn tar alltid mer eller mindre skada av föräldrarnas skilsmässa eller separation. De hamnar ofta i en konfliktsituation när föräldrarna inte kan komma överens. Det är mycket viktigt att föräldrarna får hjälp att bearbeta sin konflikt om de inte kan hantera den själva. Barnet är i behov av kontakt med sina föräldrar även efter en skilsmässa och det kräver att föräldrarna kan samarbeta.

Frågor om umgängesrätt är av förklarliga skäl mycket nära förknippade med frågor som rör vårdnad och boende. För barn med en förälder som inte har vårdnaden, eller inte är boendeförälder, har umgängesrätten en central betydelse för att i praktiken ha möjlighet att träffa denna förälder. I flertalet familjemål får frågor om umgänge en viktig plats och det är viktigt att regleringen av det är noggrant genomtänkt, såväl i lag som i det enskilda fallet.

Efter ett fall ifrån Högsta Domstolen i september 2003 har frågor om umgängesrätt kommit att diskuteras i kanske större utsträckning än tidigare.¹⁶¹ I det aktuella fallet ansåg HD, trots att det förelåg en konkret risk för att barnet skulle fara illa psykiskt av normalt umgänge, att umgänge ändå skulle komma till stånd. Umgänget skulle genomföras i begränsad utsträckning i närvaro av en kontaktperson för att på så vis undvika riskerna för barnet.

Även om en fortsatt kontakt med båda föräldrarna är viktig skall den utgå från barnets bästa och inte vara absolut. Det får inte vara på gränsen till omöjligt att umgänge vägras då det finns anledning att misstänka att barnet kan fara illa. Enligt förarbeten till bestämmelsen om att man skall beakta risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen bortförs eller kvarhålls eller annars far illa behöver det inte vara ställt utom allt tvivel att förhållandena inträffar som gör att barnet far illa. Det räcker med att en

¹⁶¹ NJA 2003 s. 372. Se avsnitt 5.4 för en utförlig redogörelse av omständigheterna i fallet.

beaktansvärd risk finns för att så kommer att ske. Den senast domen från Högsta Domstolen gällande umgängesrätt är, som jag ser det, ett exempel på att gränsen för när umgänge skall tillåtas har flyttats fram för långt. Det bör finnas en mer ifrågasättande inställning till umgänge när det förekommit våld i familjen, missbruk eller andra stora problem. Umgänget är en rätt för barnet och det finns således också en rätt för barnet att inte behöva ha umgänge när det är direkt olämpligt. Var denna gräns går är svårt att säga. Det får naturligtvis inte heller bli så att umgänge nekas enbart för att umgängesföräldern inte är en idealförälder.

Lagstiftningen i Sverige avseende umgänge utgår enligt ordalydelsen från barnet. Det går att ifrågasätta om domstolar och socialnämnder i alla lägen utgår från barnet och barnets bästa när umgänge bestäms. Det är inte ovanligt att domskäl och domslut formuleras som om rätten till umgänge finns hos föräldrarna. Ett barn kan inte själv göra någonting för att verkställa en dom enligt vilken det har rätt att träffa umgängesföräldern. Den svenska modellen avseende umgängesrätt är som uppsatsen visar knappast felfri och går att förbättra. En felfri modell inom ett sådant här komplext område naturligtvis omöjlig att finna. Den rådande utgångspunkten i den svenska lagstiftningen, att rätten till umgänge är till för barnet, visar på en grundidé värd att värna om och bygga vidare på.

Litteraturförteckning

Offentligt tryck

Sverige

Statens offentliga utredningar

SOU 1979:63. Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m. m.

SOU 1987:7. Barnets rätt 3. Om barn i vårdnadstvister- talerätt för barn m.m.

SOU 1995:60. Kvinnofrid. Del A.

SOU 1995:79. Vårdnad, boende och umgänge.

SOU 2001:55. Barns sociala demografi, familjeförhållanden och sociala resurser, <http://www.regeringen.se/content/1/c4/27/57/b65e95cc.pdf> senast kontrollerad 2004-06-06, klockan 19.50.

Propositioner

Prop. 1917:33. Kungl. Maj:ts nådiga proposition till riksdagen med förslag till lag om barn utom äktenskap m. m.

Prop. 1949:93. Förslag till Föräldrabalk.

Prop. 1981/82:168. Om vårdnad och umgänge m.m.

Prop. 1987/88:137. Om besöksförbud.

Prop. 1990/91:8. Om vårdnad och umgänge.

Prop. 1992/93:139. Om olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn.

Prop. 1994/95:224. Barns rätt att komma till tals.

Prop. 1997/98:7. Vårdnad, boende och umgänge.

Prop. 1997/98:55. Kvinnofrid.

Prop. 2002/03:70. Ytterligare åtgärder för att motverka våld i nära relationer.

Kommittédirektiv

Dir. 2002:89. Vårdnad, boende och umgänge.

Departementsserien

Ds 1987:13. Besöksförbud.

Ds 1989:52. Vårdnad och umgänge.

Ds 1992:39. Olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn.

Ds 2001:73. Ytterligare åtgärder för att motverka våld i nära relationer.

Ds 2002:13. Utövandet av barns rättigheter i familjerättsprocesser.

Betänkande

Bet. 1997/98:LU12.

Bet. 1982/83:LU17.

Norge

Norges offentlige utredninger

NOU 1998:17. Barnefordelningssaker- avgjørelseorgan, saksbehandlingsregler og delt bosted, <http://www.odin.dep.no/bfd/norsk/publ/utredninger/NOU/004005-020011/index-dok000-b-n-a.html> senast kontrollrad 2004-06-06, klockan 16.45.

Propositioner

Ot. prp. Nr. 56 (1996-97) Om lov om endringer i lov 8. April 1981 nr 7 om barn og foreldre (barnelova),

<http://www.odin.dep.no/bfd/norsk/publ/otprp/004005-050006/index-dok000-b-n-a.html> [citeras Ot. prp. Nr. 56 (1996-97) senast kontrollrad 2004-06-06, klockan 16.45]

Ot. prp. Nr. 29 (2002-2003) Om lov om endringer i barneloven mv,

<http://www.odin.dep.no/bfd/norsk/publ/otprp/004001-050021/index-dok000-b-n-a.html> [citeras Ot. prp. Nr. 29 (2002-2003) senast kontrollrad 2004-06-06, klockan 19.05]

Litteratur

Andersson, Gunvor och Arvidsson, Bangura, Maria, Vad vet vi om insatsen kontaktperson/- familj? En kunskapsöversikt, Lund 2001.

Dahlstrand, Lotta, Barns deltagande i familjerättsliga processer, Uppsala 2004.

Ewerlöf, Göran och Sverne, Tor, Barnets bästa. Om föräldrars och samhällets ansvar, 4:e uppl., Göteborg 2002.

Hafström, Gerhard, Den svenska familjerättens historia, 9:e uppl., Lund 1978.

Haugli, Trude, Samvaersrett i barnevernssaker, 2:a uppl., Oslo 2000.

Hester, Marianne och Radford, Lorraine, Kvinnomisshandel och umgängesrätt. En intervjuundersökning i England och Danmark, Falköping 1998.

Hydén, Margareta och Hydén, Lars-Christer, Samtal om den nya familjen och det eviga föräldraskapet, Stockholm 2002.

Inger, Göran, Svensk rättshistoria, 4:e uppl., Malmö 1997.

Lødrup, Peter, Familieretten, 4. utg., Oslo 2001.

Rejmer, Annika, Vårdnadstvister: en rättsociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa, Lund 2003.

Ryrstedt, Eva, Konsensus-förutsättning eller belastning för gemensamt föräldransvar ?, Lund 2002.

Saldeen, Åke, Barn och föräldrar, 4:e uppl., Uppsala 2001.

Schiratzki, Johanna, Vårdnad och vårdnadstvister, Stockholm 1997; (citeras Schiratzki 1997).

Schiratzki, Johanna, Barnrättens grunder, Stockholm 2002; (citeras Schiratzki 2002).

Singer, Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, Stockholm 2000.

Sjösten, Mats, Vårdnad, boende och umgänge, 2:a uppl., Stockholm 2003; (citeras Sjösten 2003)
Walín, Gösta och Vängby, Staffan, Föräldrabalken. En kommentar. Del I. 1-13 kap. med supplement 1, juni 2002, Göteborg 2002.
Wickström, Anita, 1998 års vårdnadsreform och socialtjänsten, Stockholm 1998; (citeras Wickström 1998)
Öberg, Bente och Öberg, Gunnar, Skiljas, men inte från barnen, Stockholm 2000.

Artiklar

Carlsson, Annika, Underhåll styr var barnen bor, DN 2004-05-02, <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=147&a=260968> senast kontrollerad 2004-06-06, klockan 19.15.
Ryrstedt, Eva, Kravet på konsensus – till barnets bästa?, SvJT 2003, s. 340.
Sjösten, Mats, Vårdnad, boende och umgänge, JT 1999-00 nr 2, s.348 ff; (citeras Sjösten JT 1999)
Wickström, Anita, Nyare rättspraxis om umgänge med barn, m.m., SvJT 2001, s. 885; (citeras Wickström 2001)

Övrigt material

Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken. Förslag till giftermålsbalk m.m., Stockholm 1918.

Socialstyrelsen redovisar 1988:11, Umgänget mellan barn och föräldrar efter skilsmässa/separation, Stockholm 1988.

Socialstyrelsen, Samarbetssamtal- socialt arbete med föräldrar, Stockholm 2000.

Socialstyrelsen, Växelvis boende. Att bo hos både pappa och mamma fast de inte bor tillsammans, Linköping 2001.

Socialstyrelsen, Våldsutsatta kvinnor. Ett utbildningsmaterial för hälso- och sjukvårdens personal, Stockholm 2001.

Socialstyrelsen, Att enas kring barnen med samhällets hjälpsamarbetssamtal när det förekommit våld i relationen, Stockholm 2002.

Socialstyrelsen, Barn i skuggan av våldet, Stockholm 2002.

Statistiska centralbyrån, Barn och deras familjer 2001. Del 1: Tabeller om familjesammansättning, separation mellan föräldrar, boende, inkomster, barnomsorg och föräldrars sysselsättning, Demografiska rapporter 2003:1.

Stiftelsen Allmänna Barnhuset, Någon måste sätta ned foten... när föräldrar inte kan enas om vårdnad, boende och umgänge, Sundbyberg 2002.

Rapport från barnens myndighet, Många syns inte men finns ändå. BO:s rapport till regeringen 2002, Stockholm 2002.

Barnombudsmannen, Barndom pågår. Rapport från barnens myndighet, Stockholm 2000.

<http://www.lovdatab.no/all/nl-19810408-007.html> , Lov om barn og foreldre (Barnelova), senast kontrollerad 2004-06-06, klockan 18.45.

Rättsfallsförteckning

NJA 1972 s. 350
NJÄ 1978 s. 181
NJÄ 1981 s. 753
NJÄ 1981 s. 1225
NJÄ 1987 s. 15
NJÄ 1988 s. 599
NJÄ 1990 s. 219
NJÄ 1992 s. 666
NJÄ 1994 s.128
NJÄ 1995 s. 727
NJÄ 1998 s. 267
NJÄ 1998 s.675
NJÄ 2003 s.372

Hovrätten för Västra Sverige beslut 1998-11-25 i mål Ö 2157/98
RH 1990:74
RH 2000: 99

RÅ 2000 ref. 30

JO 1994/95 s. 285
JO:s beslut den 25 april 2002 i ärende 3159-1999